

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

1.1.1 ความสัมพันธ์แบบ “ปมเงือก”: ไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน

งานวิจัยเรื่อง “ความสัมพันธ์ไทย-ลาวในสื่อบันเทิงไทย: ศึกษากรณีการประกอบสร้างอัตลักษณ์ความเป็นลาวจากภาพยนตร์เรื่องหมากเตะโลกตะลึง”¹ ที่ผู้วิจัยต้องการทำการศึกษาขึ้น เกิดขึ้นจากความไม่สบายใจต่อเหตุการณ์ความขัดแย้งที่สื่อมวลชนไทยได้นำเสนอเนื้อหา หรือ ภาพลักษณ์ในทางลบให้กับประเทศเพื่อนบ้านไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่งผ่านทางสื่อบันเทิงอย่างต่อเนื่อง อันส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เช่น ภาพยนตร์เรื่อง “บางระจัน” (2543) ที่นำเสนอภาพลักษณ์พม่าที่เป็นศัตรูคู่อาฆาตกับไทยในอดีต ภาพยนตร์เรื่อง “โกสค์เกมส์ ล่าท้าผี” (2549) ที่นำเรื่องราวสะเทือนขวัญของโตนสะเลงสถานที่ที่ทรمانนักโทษในยุคเขมรแดงเรื่องอำนาจ มาเป็นสถานที่ในการเดินเรื่องเพื่อให้ตัวละครเข้าไปทำทายกับวิญญาณอาฆาตเหล่านั้น ภาพยนตร์เรื่อง “ท้าวสุรนารี” ที่เกือบจะมีผู้นำไปสร้างเพื่อเชิดชูวีรสตรีไทยแต่ถูกยับยั้งไปก่อน เนื่องจากเกรงว่าจะกระทบความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ลาว เพราะประวัติศาสตร์ช่วงนั้นมีการพาดพิงถึงเรื่อง เจ้าอนุวงศ์ กษัตริย์ของลาวเวียงจันทน์ที่ประวัติศาสตร์ไทยกล่าวหาว่าเป็นกบฏ แต่คนลาวกลับมองว่าการกระทำของเจ้าอนุวงศ์ที่กล้าประกาศอิสรภาพจากไทยนั้นเป็นการกระทำเชิงวีรบุรุษที่อนุชนรุ่นหลังของลาวควรเอาเป็นเยี่ยงอย่าง (กรุงเทพธุรกิจ, 22 พฤษภาคม 2549) และเมื่อเดือนพฤษภาคม พุทธศักราช 2549 ภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะโลกตะลึง” ได้นำความสัมพันธ์ไทย-ลาวไปสู่ความตึงเครียดในระดับที่อาจเกิดความขัดแย้งรุนแรงได้ โดยสื่อมวลชนลาว และ “มะหาสาน” เว็บไซต์ขอดนิยมนของลาว ได้เสนอข่าวและขึ้นกระตุ้เกี่ยวกับภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะโลกตะลึง” ที่ได้ นำเสนอภาพลักษณ์ของคนลาวในเชิงดูถูกดูหมิ่นจนเกิดความเคลื่อนไหวในหมู่นักศึกษา สมาคมนักข่าวลาว และประชาชนชาวลาวในนครเวียงจันทน์ที่กำลังเตรียมการประท้วงครั้งใหญ่ ทำให้

¹ อ่านรายละเอียดความเป็นมาของความขัดแย้งไทย-ลาวในกรณีภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะโลกตะลึง” ได้ที่ภาคผนวก ก

สถานเอกอัครราชทูตลาวประจำประเทศไทยต้องยื่นมือเข้ามาจัดการกับปัญหาก่อนที่จะเหตุการณ์จะบานปลาย (คมชัดลึก, 14-18 พฤษภาคม 2549)

ประเด็นการขาดความอ่อนไหวต่อความรู้สึกของประเทศเพื่อนบ้านของไทย เป็นความกังวลใจของบรรดานักวิชาการด้านอุษาคเนย์ศึกษาและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอย่างต่อเนื่อง เช่น โครงการอุษาคเนย์ในการรับรู้และความเข้าใจของสังคมไทยร่วมสมัย โครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา สถาบันเอเชียศึกษา โครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค และศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร เป็นต้น นักวิชาการเหล่านี้เห็นความจำเป็นเร่งด่วนที่ประเทศไทยต้องหันมาสนใจศึกษาประเทศเพื่อนบ้านให้มากยิ่งขึ้น งานวิจัยโครงการอุษาคเนย์ในการรับรู้และความเข้าใจของสังคมไทยร่วมสมัย โดยสุนทร ชุตินทรานนท์ และคณะ (2549, น. ง-จ.) พบว่าความรับรู้และความเข้าใจที่คนไทยมีต่อประเทศรอบข้างนั้น ไม่ได้เอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาไปสู่การสร้างความเข้าใจอันดีต่อกันเพื่อความสมานฉันท์ในระดับประชาชนต่อประชาชน อันจะนำไปสู่การสร้างเอกภาพที่ยั่งยืนของกลุ่มประเทศอาเซียนในอนาคต ลักษณะที่ไม่เอื้อประโยชน์ดังกล่าวนี้ ได้แก่ ข้อจำกัดในด้านความรู้เกี่ยวกับเพื่อนบ้านในมิติต่างๆ ซึ่งมีทั้งในด้านความถูกต้องและความทันสมัยของข้อมูล ที่สำคัญคือ สาระส่วนใหญ่ยังจำกัดอยู่กับการสร้างภาพลักษณ์และทัศนคติที่เป็นปรปักษ์หรือมีฉันทันทีสะท้อนทัศนคติที่ถูกเหยียดหยามในด้านเชื้อชาติและวัฒนธรรม งานวิจัยยังพบด้วยว่ากระบวนการสร้าง หล้อหลอม และพัฒนาทัศนคติต่อประเทศรอบข้างดังกล่าว เป็นไปเพื่อสนองต่อประโยชน์ของประเทศเป็นสำคัญ โดยเริ่มจากกระบวนการเขียนชีวประวัติของชาติเพื่อสถาปนารัฐชาติ ซึ่งกระทำควบคู่ไปกับการกล่อมเกลாதองสังคมเพื่อสร้างสำนึกชาตินิยม การสร้างภาพประเทศรอบด้านในฐานะคู่ปรปักษ์ขึ้น ในสำนึกและจินตนาการของคนไทยถือกำเนิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขเช่นนี้ กระบวนการตามกล่าวเริ่มต้นจากกลุ่มผู้ปกครองประเทศ แต่ต่อมามีภายหลังได้ถูกหล้อหลอมรวมอยู่ในกระแสสังคมระดับล่าง โดยเฉพาะในภาคเอกชนซึ่งมีบทบาทที่สำคัญในการตอกย้ำและเผยแพร่ภาพลักษณ์ของเพื่อนบ้านที่ไม่สร้างสรรค์ผ่านสื่อประเภทต่างๆ โดยเฉพาะสื่อหนังสือพิมพ์และภาพยนตร์

งานวิจัยข้างต้นสอดคล้องกับการสัมมนาวิชาการหลายครั้งของกลุ่มนักวิชาการไทยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น โครงการปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา : สายไปแล้วหรือยัง?” (อัมพร จิรัฐติกร, 2543) ศูนย์เอเชียศึกษา มหาวิทยาลัยรังสิต เรื่อง “บทเรียนจากเหตุการณ์ความรุนแรงในกัมพูชา” (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, 2546) และ โครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา เรื่อง “ความสัมพันธ์ไทย-ลาว บ้านที่เมืองนองจริงหรือ?” (2549) ซึ่งได้กล่าวถึงปัญหา “ปมเชื่อง” (ethnocentrism) ของคนไทยต่อประเทศรอบข้างที่ได้ตอกย้ำอุดมการณ์ชาตินิยมผ่านสื่อต่างๆ อย่าง

ต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นพระราชพงศาวดาร ตำราเรียน อนุสาวรีย์ หนังสือพิมพ์ โฆษณา โทรทัศน์ และ ภาพยนตร์ ซึ่งส่งผลให้สังคมไทยหลงใหลได้ปลื้มในความยิ่งใหญ่ของตนเองจนมองไม่เห็น ประเทศรอบข้าง ความมีอคติและความทะนงตนว่ายิ่งใหญ่กว่าใครในภูมิภาคทำให้สังคมไทยมี ทักษะที่คับแคบต่อภูมิภาคอุษาคเนย์ ผู้คนส่วนมากไม่ค่อยรู้เรื่องราวความเป็นไปในประเทศต่างๆ ภายในภูมิภาค ไม่ค่อยเปิดรับความรู้และความรู้สึกต่างๆ ของประเทศเพื่อนบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการ เรียนภาษา การติดตามข่าวสาร และการเรียนรู้วัฒนธรรม ถึงแม้ว่าหลังยุคสงครามเย็นที่เป็นจุด ลื่นสุดของระบอบคอมมิวนิสต์ในสหภาพโซเวียตได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากมายภายใน ประเทศต่างๆ เหล่านี้ไปแล้วหลายด้านก็ตาม (วิทยา สุจริตชนารักษ์, 2549, น. 5-69) โดยเฉพาะการมี นโยบายความร่วมมือระหว่างประเทศภายในภูมิภาค แต่การรับรู้ของสังคมไทยที่มีต่อประเทศเพื่อน บ้านยังคงยึดอยู่กับทักษะแบบพระราชพงศาวดารไทย หรือการสร้างชีวประวัติชาติไทยในสมัยกรม พระยาดำรงราชานุภาพที่สร้างภาพประวัติศาสตร์ชาติไทยให้ดูยิ่งใหญ่ แต่มองประเทศเพื่อนบ้าน เป็นศัตรูหรือเป็นเมืองบริวารของไทยในอดีต ส่งผลให้ความพยายามในการร่วมมือกันภายใน ภูมิภาคมีอุปสรรคจากความรู้สึกที่ต่างฝ่ายต่างมีอคติต่อกัน ซึ่งหากสังคมไทยยังปิดกั้นตนเองโดย ปฏิเสธการรับรู้สภาพที่แปรเปลี่ยนไปของประเทศในภูมิภาครอบข้าง ผลเสียก็จะตกอยู่กับประเทศ ในที่สุด

ทักษะการยึดตนเป็นศูนย์กลาง (ethnocentrism) ของสังคมไทยนั้น ปรากฏร่องรอยให้ เห็นในบันทึกประวัติศาสตร์ สุเนตร ชุตินธรานนท์ รัตนพร พวงพัฒน์ และคณะ (2549, น. 70-127) พบว่า แนวคิดการยึดตนเป็นศูนย์กลางของไทย สะท้อนให้เห็นอยู่ในพระราชพงศาวดารต่างๆ² เช่น แนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ทรงเป็นจักรพรรดิราชหรือราชาธิราช ซึ่งหมายความว่าพระองค์ทรง เป็นราชาเหนือราชาทั้งปวง ทรงเป็นศูนย์กลางจักรวาลประทับองค์อยู่ ณ ราชธานีที่เป็นศูนย์กลาง ของจักรวาล พระมหากษัตริย์มีความชอบธรรมในการทำสิ่งต่างๆ เช่น การปราบปรามรัฐที่ แข็งข้อถือเป็นการกระทำที่ลืมนแล้วแต่ชอบธรรมทั้งสิ้น ในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ พระมหา กษัตริย์ไทยแห่งราชธานีที่พระนครศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางใหญ่ทรงมี

² นักวิชาการหลายท่านเห็นพ้องต้องกันว่า พระราชพงศาวดารเป็นเอกสารที่เพิ่งมี บทบาทขึ้นมาในปลายศตวรรษที่ 18 หลังการเสียดังศรีอยุธยาครั้งที่สอง โดยการมีบทบาทเข้ามา แทนที่เอกสารประเภทตำนานนั้น เป็นการแทนที่อย่างจงใจ เนื่องจากสยามเกิดการเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองหลังจากการเสียดังศรีอยุธยาและเพิ่งเริ่มก่อตั้งราชธานีใหม่ของกลุ่ม คนไทยในขณะที่บ้านเมืองยังคงอ่อนแอและผู้คนยังสับสน จึงต้องสร้างศูนย์รวมอำนาจเพื่อให้เกิด ความมั่นคงขึ้นมา

ศักดิ์เป็นนายและเจ้าผู้ปกครองรัฐประเทศราชที่มีลำดับศักดิ์ที่ต่ำกว่า ซึ่งรัฐเหล่านั้นมีอิสระเลือกผู้ปกครองกันเองแต่ต้องจัดส่งบรรณาการมาให้ราชธานีของไทยหนึ่งถึงสามปีต่อครั้ง พระราชพงศาวดารต่าง ๆ ล้วนสรรเสริญเยินยอบุญบารมีของพระมหากษัตริย์เมื่อคราวชนะสงคราม แต่หากพม่ามาโจมตีทำลายกรุงศรีอยุธยา ผู้ชำระพระราชพงศาวดารจะอธิบายว่าพม่าเป็นฝ่ายอธรรมที่มารุกรานทำลายบ้านเมืองกรุงศรีอยุธยาและเป็นมารพระพุทธศาสนา มุมมองเช่นที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารดังกล่าวเป็นมุมมองที่ยึดตนเองเป็นหลัก โดยมองทุกสิ่งทุกอย่างในทางที่จะให้ประโยชน์แก่ราชสำนักหรือพวกพ้องตนเองแต่ฝ่ายเดียว และความคิดเช่นนี้ก็ถือเป็น “ปมเชื่อง” หรือ “การยึดตนเป็นศูนย์กลาง” (ethnocentrism) แต่แนวคิดดังกล่าวแพร่หลายอยู่เฉพาะในกลุ่มราชสำนักไม่ได้ส่งผ่านไปสู่มวลชน เพราะพระราชพงศาวดารนั้นเป็นเรื่องราวกิจกรรมของพระมหากษัตริย์และเป็นสมบัติของราชสำนักที่จะให้ศึกษากันในหมู่พระวงศ์เท่านั้น ความรู้สึกเป็นศัตรูจึงอยู่ในแวดวงจำกัด เพราะประชาชนในสมัยนั้นยังไม่มีแนวคิดเรื่องชาตินิยมและเส้นแบ่งพรมแดนระหว่างรัฐคนธรรมดาสามัญที่อยู่ต่างพื้นที่จึงไม่รู้สึกแปลกแยกกันถึงแม้จะพูดกันคนละภาษา

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จักรวรรดินิยมตะวันตกได้เข้ามายึดพื้นที่บริเวณต่างๆ ในภูมิภาคอุษาคเนย์ มหาอำนาจอังกฤษและฝรั่งเศสขอให้ราชสำนักไทยกำหนดเส้นแบ่งพรมแดนขึ้น โดยการอ้างเรื่องการป้องกันการรุกร้าดินแดนในอาณัติของอังกฤษและฝรั่งเศส การเริ่มขีดเส้นแบ่งเขตแดนที่แน่นอนระหว่างรัฐต่างๆ ภายในภูมิภาคจึงเริ่มต้นขึ้น แนวคิดรัฐเป็นศูนย์กลางจักรวาลที่เคยรับรู้กันในแถบอุษาคเนย์ ถูกเปลี่ยนเป็นแนวคิดแบบรัฐชาติสมัยใหม่ (nation state)³ ที่ใช้เส้นกั้นพรมแดนกำหนดอาณาเขต

³ แนวคิดเกี่ยวกับกำเนิดรัฐไทยสมัยใหม่นั้น มีการถกเถียงในทางวิชาการที่หาข้อยุติเป็นเอกฉันท์ไม่ได้ โดยนักวิชาการกลุ่มแรก ๆ เสนอว่ารัฐไทยถือกำเนิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิรูปการบริหารแผ่นดิน เมื่อปีพ.ศ.2435 นักวิชาการกลุ่มนี้ได้แก่ เกษม สิริสัมพันธ์ นีออน สนิทวงศ์ และไพบูลย์ ช่างเรียน เป็นต้น แต่ต่อมาได้มีการโต้แย้งว่าเป้าหมายของการปฏิรูปการบริหารแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 ไม่ได้ก่อให้เกิดรัฐชาติสมัยใหม่ แต่เป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิธิมากกว่าการเป็นรัฐชาติหรือรัฐประชาชาติ กลุ่มที่ได้แย้งมองว่าจุดเริ่มต้นรัฐไทยสมัยใหม่ในความหมายว่ารัฐเป็นของประชาชาติเกิดขึ้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยในปีพุทธศักราช 2475 โดยนักวิชาการกลุ่มนี้ได้แก่ สมเกียรติ วันทะนะ นิธิ เอียวศรีวงศ์ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ เบนเนติก แอนเดอร์สัน และสายชล สัตยานุรักษ์ สนใจอ่านเพิ่มเติมได้ใน (สมเกียรติ วันทะนะ, 2530, น. 71-123; นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, 2535; สายชล สัตยานุรักษ์, 2546)

“ความเป็นรัฐ” กรุงเทพราชธานีภายใต้แรงกดดันจากการล่าอาณานิคมของฝรั่งเศสที่พยายามอ้างกรรมสิทธิ์เหนือภูมิภาคอินโดจีนด้วยการใช้แผนที่สมัยใหม่แบบตะวันตก ทำให้ราชธานีที่กรุงเทพจำเป็นต้องผนวกหัวเมืองต่างๆที่เป็นรัฐประเทศราชให้เข้ามาอยู่ภายใต้แผนที่ของสยามประเทศที่ร่างขึ้นมาใหม่ตามแบบอย่างชาติตะวันตก ก่อนที่ดินแดนต่างๆจะถูกฝรั่งเศสแอบอ้างเอาไปทั้งหมด⁴ นอกจากนี้ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้มีการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินครั้งใหญ่ โดยมีการจัดตั้งระบบการบริหารส่วนกลางเป็นกระทรวงต่าง ๆ และปรับปรุงการบริหารส่วนท้องถิ่น โดยส่งคนจากราชธานีไปปกครองแทนเจ้าเมืองพื้นถิ่นเดิมที่เคยมีสิทธิ์ปกครองดินแดนของตน เพื่อแสดงถึงความเป็นปึกแผ่นเดียวกันภายใต้พระราชอาณาจักรไทย ผลของการใช้เส้นแบ่งเขตแดนแบบชาติตะวันตกนี้ ทำให้สยามประเทศกับรัฐเพื่อนบ้านถูกแยกออกจากกัน โดยสิ้นเชิง แต่เนื่องจากสยามประเทศแบบใหม่นั้นเกิดจากการรวบรวมเอาดินแดนที่มีความแตกต่างทางเชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรมเข้ามาไว้ด้วยกัน ทำให้พระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรไทยต้องดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางไปพร้อม ๆ กับการสร้างสำนึกความเป็นไทย และวิธีหนึ่งที่ถูกนำมาใช้ก็คือ การใช้ประวัติศาสตร์มาเป็นเครื่องมือปลูกฝังจิตสำนึกของคนให้รู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน

ภายหลังการกำหนดเส้นแบ่งเขตแดน ได้มีความพยายามสร้างประวัติศาสตร์ชาติไทยขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โดยมีการนำพระราชพงสาวดารที่เป็นบันทึกเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ที่ใช้ศึกษากันในพระราชสำนักมาดัดแปลงให้เป็นประวัติศาสตร์ของสยามประเทศ จุดนี้เองเป็นจุดเริ่มต้นการขยายตัวของทัศนคติแบบ “การยึดตนเป็นศูนย์กลาง” จากราชสำนักสู่ประชาชนไทยในวงกว้าง และผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างประวัติศาสตร์ชาติไทยในช่วงนี้ก็คือ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ งานนิพนธ์ชิ้นสำคัญคือ พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และงานโคลงภาพพระราชพงสาวดาร งานเขียนทั้งสองชิ้นได้สร้างภาพ “สยามประเทศ” หรือ “เมืองไทย” ว่ามีตัวตนเกิดขึ้นมานานและมีรากเหง้ามาจากที่เดียวกัน และเพื่อเสริมสร้างสำนึกร่วมกันในหมู่สามัญชนจึงได้มีการนำเรื่องราวของชาวบ้านบางระจันเข้ามาไว้ในพระราชพงสาวดารทั้งที่ไม่เคยมีธรรมเนียมปฏิบัติเช่นนี้มาก่อน ต่อมาในช่วงพุทธศักราช 2470-2480 การก่อตัวของ

⁴ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้มีการอ้างถึงอาณาเขตของสยามประเทศไว้ในพระราชสาส์นที่พระราชทานไปยังกรุงฝรั่งเศส จ.ศ. 1228 (พุทธศักราช 2409) โดยได้ผนวกรัฐประเทศราชที่เป็นเมืองสองฝ่ายฟ้าสามฝ่ายฟ้า ได้แก่ ลาวล้านช้าง กัมพูชา และหัวเมืองทางเหนือมาเป็นของสยามประเทศ

ลัทธิชาตินิยมได้ต่อยอดและขยายผลภาพลักษณ์ในทางลบให้กับประเทศรอบข้างมากขึ้น เพราะลัทธิชาตินิยมต้องการสร้างจิตสำนึกความเป็นชาติเดียวกันหรือสร้างสำนึกแห่งเอกภาพที่ทำให้ “พวกเรา” ร่วมมือกัน สามัคคีกัน เพื่อจะพึ่งตนเองได้ และสามารถต่อต้าน “คนอื่น” ที่จะเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของรัฐด้วย ผลงานชิ้นสำคัญในยุคนี้ ได้แก่ เรื่องหลักไทย ของขุนวิจิตรมาตรา ที่สร้างเรื่องราวของ “ชนชาติไทย” ที่ต้องผ่านการต่อสู้กับชนชาติต่าง ๆ มากมาย บรรพบุรุษไทย (ชนชาติไทย) ต้องเสียเลือดเนื้อกว่าจะได้รับอิสรภาพ พระมหากษัตริย์ไทยได้ทำการกู้ชาติบ้านเมืองจากฝ่ายอธรรม (ชนชาติอื่น) อย่างเข้มแข็งโดดเด่นมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ได้แก่ สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และพระเจ้ากรุงธนบุรี

องค์ความรู้จากการสร้างชีวิตประวัติของชาติข้างต้น ได้สร้างโลกทัศน์ที่ทำให้คนไทยรับรู้ตัวตนของเพื่อนบ้านอย่างพม่า กัมพูชา ลาว และเวียดนามในฐานะเป็นศัตรูหรือเคยตกเป็นประเทศราชของไทย ซึ่งองค์ความรู้ดังกล่าวได้ผ่านกระบวนการผลิต คัดสรร รวบรวม เรียบเรียงชำระ แพร่กระจาย และผลิตซ้ำอย่างเป็นระบบมาตั้งแต่ยุครัฐสมบูรณาญาสิทธิและถูกส่งทอดต่อมาเรื่อย ๆ ในยุคกระแสชาตินิยม จนถึงยุคปัจจุบันผ่านระบบต่าง ๆ เช่น งานเขียนพระราชพงศาวดาร ระบบการศึกษา และสื่อมวลชน ซึ่งมุ่งสนองพันธกิจภายในของผู้นำไทยเป็นหลัก แต่สิ่งนี้ก็กลับส่งผลข้างเคียงต่อการประทับภาพลักษณ์เพื่อนบ้านในแง่ลบอย่างยากที่จะลบล้าง เพราะกระบวนการที่องค์ความรู้เรื่องรัฐไทยกับรัฐรอบด้านในฐานะ “ฝ่ายอธรรม” ถูกผลิตขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้ทัศนคติแบบยึดตนเองเป็นศูนย์กลางในหมู่คนไทยถูกส่งผ่านจากคนรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง จนกลายเป็นความทรงจำหรือความคุ้นชินทางสังคม ที่ทำให้คนไทยมักมองประเทศเพื่อนบ้านด้วยสายตา “ความเป็นอื่น” “ความเป็นศัตรู” “ความต่ำต้อย” เพราะตระหนักดีว่าชนชาติไทยดีกว่าและเหนือกว่าชาติอื่น

ตัวอย่างเหตุการณ์ที่สะท้อนถึงทัศนคติดังกล่าวของคนไทย เช่น การให้ที่พักพิงกับทหารอเมริกันไปรุกรานลาว กัมพูชา และเวียดนามในสงครามอินโดจีน การผลิตภาพยนตร์ประวัติศาสตร์ให้ชาติพม่าเป็นศัตรูของไทย การให้ตัวละครลาวรับบทคนใช้ การเอารัดเอาเปรียบทางการค้าทั้งต่อพม่า ลาว และกัมพูชา การนำเสนอข่าวแรงงานลาว เขมร และพม่าก่ออาชญากรรมโหด ข่าวกลุ่มลักขโมยรถไปส่งขายยังชายแดนเขมร เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องราวที่คนไทยคุ้นเคยมากกว่าข่าวคราวในแ่งมุ่มอื่น ๆ ที่ทันสมัย เช่น ข่าวโครงการความร่วมมือเชื่อมถนนไทย-ลาว-เวียดนาม ข่าวนโยบายการร่วมลงทุนทางการค้า ข่าวการเลือกตั้งผู้นำคนใหม่ และอื่น ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคนไทยยังวนเวียนอยู่ในความทรงจำแง่ลบต่อประเทศเพื่อนบ้านจากการถูกปลูกฝังจิตสำนึกมาเป็นระยะเวลายาวนาน

ในขณะที่โลกความเป็นจริงสังคมไทยมีทัศนคติที่คับแคบต่อประเทศเพื่อนบ้าน โลกทางวิชาการก็มีสภาพที่ไม่แตกต่างกันนัก กล่าวคือ งานวิจัยของไทยเกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านนั้นมีน้อยมาก ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ (2538) ได้เคยสำรวจและรวบรวมบรรณานุกรมงานเขียนว่าด้วยเอเชียอาคเนย์ศึกษาที่เป็นภาษาไทยในประเทศไทยจากงานวิทยานิพนธ์ หนังสือ และบทความต่างๆ กว่า 2,000 ชิ้น พิมพ์เป็นหนังสือเรื่อง “บรรณานุกรม เอเชียอาคเนย์ศึกษาในประเทศไทย” จากบรรณนิทัศน์ดังกล่าว พบว่าสถาบันทางวิชาการของไทยไม่ได้ให้ความสนใจต่อการศึกษากฎมกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เท่าที่ควร ทั้ง ๆ ที่ประเทศไทยก็อยู่ในอาณาบริเวณนี้ งานที่ปรากฏส่วนใหญ่มุ่งเน้นแต่ด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะ เศรษฐศาสตร์ และรัฐศาสตร์ กระแสหลักที่ยึดมุมมองแบบชาตินิยมของฝ่ายไทย สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่าประเทศไทยไม่ได้แสดงความสนใจอย่างเพียงพอต่อการทำความรู้จักและเข้าใจเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หัวข้อการศึกษาควรศึกษาก่อนข้างคับแคบและมองตัวเองเป็นศูนย์กลาง หรือมีเช่นนั้นก็มีแนวโน้มให้ความสนใจกับประเทศมหาอำนาจของโลก เช่น สหรัฐอเมริกา ยุโรป และจีน เข้าทำนอง “ใกล้เกลือกินด่าง” ด้วยเหตุผลดังกล่าว ชาญวิทย์และคณะจึงเห็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่แวดวงการศึกษาต้องเปิดพรมแดนความรู้เกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้กว้างขวางออกไปจากที่เป็นอยู่

ในทำนองเดียวกัน สิปปนนท์ เกตุทัต และคณะ (2538, น. 7-10) ใน “วิเทศศึกษา: รากฐานของเมืองไทยในระบบโลกสมัยใหม่” ได้กล่าวว่า โลกแห่งอนาคตเป็นโลกที่ไร้พรมแดนมากขึ้น ทั้งด้านเศรษฐกิจ สารสนเทศ ความรู้ คมนาคม การท่องเที่ยว สิ่งแวดล้อม สังคมไทยจำเป็นต้องปรับตัวให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ สร้างปัญญาให้รอบด้าน รู้เขา-รู้เรามากขึ้น ซึ่งในการศึกษาวิจัยเพื่อรู้เขา-รู้เรานั้นต้องเข้าไปถึงแก่นของวัฒนธรรมในแง่มุมต่างๆ เป็นองค์รวม มองภาพรวมว่าเรามองเขาอย่างไร เขามองเราอย่างไร เรามองเราอย่างไร และเขามองเขาอย่างไร เพื่อสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกันให้ได้มากที่สุด และนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติในโลกที่ต้องแข่งขันกันแบบเป็นมิตรต่อกัน

1.1.2 ความสำคัญของสื่อบันเทิงในการผลิตซ้ำอุดมการณ์ชาตินิยม

ภายใต้กระบวนการปลูกฝังจิตสำนึกแบบชาตินิยมเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของชาติสมัยใหม่ กลุ่มผู้ปกครองประเทศพยายามแสวงหาเครื่องมือเพื่อรวบรวมความหลากหลายของคนในชาติให้กลายเป็นความรู้สึกอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ขณะเดียวกันก็ได้สร้างเส้นแบ่งความแตกต่างระหว่างคนในชาติของตนกับชาติอื่นๆ (self/ the others) สื่อที่ผู้ปกครองไทยนำมาใช้ในการสร้างชาติและอัตลักษณ์ของชาติ มีตั้งแต่สื่อทางการ (official knowledge) อันได้แก่ งานเขียน

ประวัติศาสตร์ชาติ ธงชาติ อนุสาวรีย์ และตำราเรียน เป็นต้น⁵ ไปจนถึงสื่อบันเทิง ซึ่งได้แก่ รายการวิทยุ ภาพยนตร์ และละครเวที เป็นต้น⁶ ทว่า ทิม อีเดนเซอร์ (Edensor, 2002, p.1) กล่าวว่า งานวิจัยที่ผ่านๆมาเน้นการศึกษาความเป็นชาติที่ถูกถ่ายทอดผ่านสื่อทางการของรัฐมากกว่าการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ว่าความเป็นชาติถูกนำเสนอหรือประกอบสร้างอย่างไร และผู้คนได้สัมผัสประสบการณ์ในชีวิตประจำวันต่อเรื่องชาติอย่างไร กล่าวคือ ในยุคนี้สื่อบันเทิงสมัยใหม่มีอัตราการเติบโตอย่างรวดเร็ว และได้รับความนิยมจากผู้คนเป็นอย่างมาก เนื่องจากการทำงานในสังคมสมัยใหม่เต็มไปด้วยความน่าเบื่อหน่าย ทำให้สื่อบันเทิงซึ่งเปี่ยมไปด้วยสีสันแห่งอารมณ์อันหลากหลายกลายเป็นที่พึ่งของคนในยุคนี้

สุนทร ชูตินทรานนท์ และ คณะ (2549, น. ๖-๗) พบว่า ความนิยมของผู้คนต่อสื่อบันเทิงนี้เองที่ทำให้กลไกทางด้านอุดมการณ์หันมายึดพื้นที่นี้มากขึ้น ดังนั้น สื่อที่สำคัญในการผลิตอุดมการณ์ชาตินิยมและอัตลักษณ์ความเป็นชาติในปัจจุบันจึงไม่ได้มีเพียงแค่อุทยานการเรียนรู้เท่านั้น แต่อุดมการณ์ชาตินิยมได้ถูกหล่อหลอมรวมอยู่ในกระแสสังคมระดับกว้างมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะในภาคเอกชนซึ่งมีบทบาทที่สำคัญในการตอกย้ำและเผยแพร่อุดมการณ์ชาตินิยมผ่านสื่อมวลชนประเภทต่างๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ ภาพยนตร์ โฆษณา และหนังสือพิมพ์ต่างๆ นักวิชาการกลุ่มหนึ่ง ที่เรียกว่ากลุ่มวัฒนธรรมศึกษา จึงเสนอให้หันมาขยายขอบเขตการศึกษาลงไปให้ถึงสื่ออื่นๆที่ไม่ใช่

⁵ ตัวอย่างงานวิจัย ได้แก่ ลาวฮู้ฮัง ไทยรู้อะไร? : วิเคราะห์แบบเรียนสังคมศึกษา (วารุณี โอสธารมย์ และคณะ, 2544) การเมืองไทยในประวัติศาสตร์ประเทศไทย (ชนิดา พรหมพยัคฆ์ เผือกสม, 2546) , ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538) สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชน” ของชาวสยาม (สายชล สัตยานุรักษ์, 2546) และอุษาคเนย์ในการรับรู้และความเข้าใจของสังคมไทยร่วมสมัย (สุนทร ชูตินทรานนท์ และ คณะ, 2549) เป็นต้น

⁶ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการใช้บทละครพูดหลายเรื่องซึ่งเป็นบทพระราชนิพนธ์เข้ามาสร้างอุดมการณ์เรื่องชาติไทยและการใช้สื่อภาพยนตร์เพื่อเผยแพร่พระราชกรณียกิจ หรือในสมัยจอมพลป. พิบูลสงคราม ก็มีการใช้สื่อบันเทิงปลุกเร้าความเป็นชาติไทยขึ้นมามากมาย ได้แก่ การจัดแสดงละครเวทีเรื่องเลือดสุพรรณ การแต่งเพลงชาติไทย การใช้สื่อวิทยุในรายการ “นายมันนายคง” และการถ่ายทำภาพยนตร์เรื่อง “เลือดทหารไทย” เป็นต้น สนใจอ่านเพิ่มเติมได้ใน ภาพยนตร์กับการเมือง : เลือดทหารไทย พระเจ้าช้างเผือก บ้านไร่ของเรา (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2542) และ ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทย และความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ (สายชล สัตยานุรักษ์, 2545) เป็นต้น

สื่อทางการ อันได้แก่ วัฒนธรรมประชานิยม (popular culture) หรือวัฒนธรรมร่วมสมัย (contemporary culture) ซึ่งเป็นสื่อในชีวิตประจำวันของผู้คนทั่วไปด้วย

ตัวอย่างของนักวิชาการที่ได้หันมาสนใจศึกษาสื่อบันเทิงหรือสื่อในชีวิตประจำวัน ที่ทำหน้าที่ผลิตบรรดาอุดมการณ์ชาตินิยมลงในจิตสำนึกของผู้คนผ่านภาพตัวแทน (representation)⁷ ต่างๆ ทั้งในลักษณะที่เป็นการตอกย้ำ ผลิตซ้ำ และรื้อสร้าง ได้แก่ ทิม อีเดนเซอร์ (Edensor, 2002) ซึ่งอธิบายว่าในยุคโลกาภิวัตน์แนวคิดเรื่อง “ชาตินิยม” ไม่ได้กลืนหายไปกับกระแสการบีบอัดของเวลาและพื้นที่ในโลก (time and space compression) แต่ความเป็นชาติและอัตลักษณ์ความเป็นชาติ ถูกผลิตซ้ำและธำรงรักษาในวัฒนธรรมประชานิยม (popular culture) ที่ดำรงอยู่ในชีวิตประจำวัน (everyday life) เช่น การดูหนัง ฟังเพลง ควบคู่ไปกับการชิมซบจากตำราเรียน หรือข่าวสารจากทางราชการ สอดคล้องกับเม็ทตี้ ฮีจอร์ต และสก็อต แมคเคนซี (Hjort and Mackenzie, 2000, p.1) ที่มองว่าภาพยนตร์และสื่อบันเทิงต่างๆ ไม่ใช่เป็นเพียงแค่งานศิลปะหรือจินตนาการ แต่ภาพยนตร์และสื่อเหล่านี้เป็นแหล่งซ่อนตัวของอุดมการณ์ต่างๆ ในสังคมอันรวมถึงอุดมการณ์แบบชาตินิยมด้วยเช่นกัน

ในขณะเดียวกัน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ใน “ภาพยนตร์กับการเมือง: เลือดทหารไทย พระเจ้าช้างเผือก บ้านไร่นาเรา” (2542) พบว่าภาพยนตร์ไทยถูกใช้เพื่อการสื่อสารกับคนในชาติอย่างต่อเนื่อง โดยในยุคแรก ๆ ของเมืองไทยในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ถึง รัชกาลที่ 7 นั้นภาพยนตร์ถูกนำมาใช้ในเชิงประชาสัมพันธ์กิจการของรัฐและเผยแพร่พระราชกรณียกิจ หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. 2475-2485) ภาพยนตร์ยังคงถูกนำมาใช้เป็นสื่อในการสื่อสารกับประชาชนในชาติเหมือนเดิม แต่เปลี่ยนจากพระราชกรณียกิจมาเป็นการนำเสนอ “อุดมการณ์ใหม่ของผู้ผู้นำ” กล่าวคือในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามนำเสนอ “ลัทธิชาตินิยม” และ “ลัทธิทหาร” ส่วนสมัย นายปรีดี พนมยงค์นำเสนอเรื่อง “สันติภาพ” เช่นเดียวกับข้อสังเกตของ กัจจร หลุยยะพงษ์ ใน “หนังสืออุษาคเนย์: การศึกษาภาพยนตร์แนววัฒนธรรมศึกษา” (2547) ที่พบว่า

⁷ ภาพตัวแทน (representation) ในความหมายของ Stuart Hall (1997) คือ การประกอบสร้างความเป็นจริงผ่านสัญลักษณ์ต่างๆ แล้วสัญลักษณ์เหล่านั้นได้กลายมาเป็นตัวแทนความเป็นจริง เช่น ภาพโฆษณาความสดของผลไม้ ถูกแทนที่ด้วยสัญลักษณ์การใช้ตะอองน้ำจับตัวอยู่ที่ผิวผลไม้ เมื่อแม่ค้าขายผลไม้เพื่อให้ดูสดจึงต้องพรมน้ำให้ผลไม้ชุ่มอยู่เสมอ หรือภาพตัวแทนคนลาวในละครโทรทัศน์ไทยถูกนำเสนอในบทคนรับใช้หรือกรรมกรอยู่เสมอ เมื่อคนลาวจริงๆ เข้ามาทำงานในกรุงเทพจึงเข้ามาทำอาชีพดังกล่าวมากกว่าอาชีพอื่นๆ เพราะคนกรุงเทพและคนลาวเห็นภาพตัวแทนนั้นบ่อยๆ ในโทรทัศน์ สัญลักษณ์นั้นจึงได้เข้ามากำหนดโลกความเป็นจริงด้วย

ภาพยนตร์ไทยทำหน้าที่ผลิตซ้ำความหมายในรูปแบบต่าง ๆ ต่อความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้านทั้งในแบบคู่รัก-คู่แค้น-คู่รักคู่แค้น ดังนั้น สื่อบันเทิงไม่ได้เป็นสื่อที่มุ่งเป้าหมายเพียงเพื่อสร้างความบันเทิงเท่านั้น แต่ยังเป็นหลักฐานอีกรูปแบบหนึ่งที่สามารถใช้ศึกษาวิจัย ค้นคว้า ในมิติทางการเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศได้ด้วย

สาเหตุที่สื่อบันเทิงสมัยใหม่เป็นพื้นที่ที่น่าสนใจในการศึกษาเรื่องอุดมการณ์ชาตินิยม และอัตลักษณ์ความเป็นชาติ (กำจร หลุยยะพงศ์, 2547, น. 315-363 และ Edensor, 2000, p.viii) ประการแรก สื่อบันเทิงสมัยใหม่เป็นสื่อในชีวิตประจำวันของคนยุคนี้ สอง สื่อบันเทิงสมัยใหม่ทำหน้าที่ผลิตซ้ำหรือต่อยอดอุดมการณ์ชาตินิยมได้ในหลายรูปแบบโดยผู้เสพซึมซับเข้าไปอย่างไม่ทันระวังตัวเพราะมองว่าเป็นเพียงแค่สิ่งบันเทิง สาม สื่อบันเทิงสมัยใหม่สามารถแพร่กระจายออกไปได้ในวงกว้างเพราะสื่อส่วนใหญ่เป็นสื่อมวลชน และสี่ สื่อบันเทิงสมัยใหม่เป็นพื้นที่จริงจัง ลวงๆ คือ เป็นเรื่องแต่ง สมมติขึ้นมาใหม่ แต่ศักยภาพของการประกอบสร้างได้ทำให้เรื่องเหล่านั้นดูสมจริง จนทำให้ผู้ชมคิดว่าเรื่องสมมตินั้นเป็นจริง เช่นเดียวกับที่ ฌอง โบดริยาร์ด (Baudrillard, 1988) กล่าวว่ามนุษย์ทุกวันนี้สร้างความสัมพันธ์กันผ่านโลกสัญญาณหรือโลกของสื่อมากขึ้น นับวันอำนาจต่อรองของโลกสัญญาณใน โลกความจริงทวีความสำคัญเพิ่มมากขึ้น เพราะสื่อมวลชนในปัจจุบันได้เข้ามาทดแทนการสื่อสารทางตรง (face to face) เกี่ยวกับโลกรอบตัวมากขึ้นเรื่อยๆ ผู้คนมีแนวโน้มเข้าถึงข้อมูลจากโลกของสื่อมากกว่าโลกความจริงหรือโลกทางกายภาพผ่านประสบการณ์ตรง ผลที่ตามมาคือในสถานะที่ไม่มีของจริงมารองรับหรือการขาดประสบการณ์เกี่ยวกับสิ่งนั้น ผู้คนส่วนใหญ่จะเชื่อโลกสัญญาณผ่านสื่อมากขึ้นเรื่อย ๆ ความน่ากลัวของสื่อก็คือการทำให้สิ่งต่าง ๆ ที่ประกอบสร้างขึ้นมาใหม่นั้นดูราวกับเป็นของจริง (simulacrum) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งโลกทุกวันนี้ความจริงเป็นอย่างไรอาจไม่สำคัญเท่ากับว่ามนุษย์เราถูกทำให้รับรู้ผ่านการประกอบสร้างความเป็นจริงนั้นขึ้นมาอย่างไร เช่น คนไทยส่วนใหญ่ไม่เคยมีประสบการณ์ตรงว่าคนลาวในประเทศลาวจริง ๆ มีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร แต่คนไทยกลับจินตนาการถึงคนลาวได้โดยรับรู้ผ่านสื่อหรือโลกสัญญาณ ซึ่งเป็นการประกอบสร้างออกมาโดยผ่านกระบวนการเลือกสรรกลั่นกรองการลงรหัสมาเป็นอย่างดี การรับรู้ผ่านสื่อจึงเป็นมายาคติไม่ใช่โลกความเป็นจริง แต่การที่ผู้คนมีปฏิสัมพันธ์กับสื่ออย่างมากทำให้โลกสัญญาณเข้าไปกำหนดจิตสำนึกและจิตสำนึกเข้าไปกำหนดโลกความเป็นจริงในที่สุด

ทว่า ดังที่กล่าวไว้ในหัวข้อที่แล้วว่า อุดมการณ์ชาตินิยมของไทยนั้นเป็นการลงรหัสแบบมองตนเองเป็นศูนย์กลางที่มีการแบ่ง “เขา” แบ่ง “เรา” อย่างมีอคติกับประเทศเพื่อนบ้าน โดยอุดมการณ์ชาตินิยมไทยมักนำเสนอความเป็น “เรา” ให้อยู่เหนือ “ความเป็นอื่น” อยู่เสมอ ดังเช่นที่ ชิเกฮารุ ทานาเบะ และ ชาร์ลส์ เอฟ คายส์ (Tanabe and Keyes, 2002) กล่าวถึงการประกอบสร้าง

เป็นมาในประวัติศาสตร์อันยาวนานของไทยที่ได้สั่งสมความรู้สึก “เหนือกว่า” “ดีกว่า” ว่าเป็นสำนึกที่ฝังอยู่ในความทรงจำทางสังคมไทยเรื่อยมา ความทรงจำนี้ได้ฝังความมีอคติ ความเกลียดชัง ความไม่เข้าใจใจกันไว้ในสังคม และปลดปล่อยสำนึกเหล่านี้ออกมาในรูปแบบต่างๆ เช่น การสร้างอนุสาวรีย์วีรชน การสร้างภาพยนตร์ การเขียนข้อความตามกำแพง เป็นต้น

ทรงยศ แวงหงษ์ (ใน คำจร หลุยยะพงศ์, 2547, คำนิยม) ตั้งข้อสังเกตว่าสาเหตุที่คนไทยไม่สนใจเรียนรู้ภาษาประเทศเพื่อนบ้าน หรือไม่นิยมรับสื่อเพื่อนบ้านนั้นก็เพราะความมีอคติของไทยนั่นเอง คนไทยสร้างความภาคภูมิใจให้กับตนเองด้วยการเขียนประวัติศาสตร์และสร้างอัตลักษณ์ของไทยและคนอื่นอย่างมีอคติ พม่าจึงยังคงเป็นศัตรูถาวรของไทยที่เคยมาเผากรุงศรีอยุธยา ลาวเป็นเพียง “เมืองน้อง” ที่เอาไว้เปรียบเทียบกับในด้านความกล้าหลัง เวียดนามเป็นพวกที่ไว้ใจไม่ได้มักลอบทำร้ายเมื่อไทยเพลอ กัมพูชาเป็นดินแดนที่ชอบเข้ามาปล้นฆ่า ขโมยรถตามชายแดนไทย การลงรหัสเช่นนี้ได้เชื่อมต่อกับโลกของสื่อบันเทิงสมัยใหม่ด้วย โดยสร้างผ่านภาพตัวแทนต่างๆ ที่อยู่ในสื่อบันเทิง ทั้งในรูปแบบการผลิตซ้ำ ตอกย้ำ และรื้อสร้างอันเป็นปัญหารากลึกของความขัดแย้งระหว่างประเทศที่ฝังอยู่ในสำนึกของผู้คนและสังคม

1.1.3 ความสัมพันธ์และความขัดแย้งไทย-ลาวใน โลกความจริงและโลกสัญญา

จากประวัติศาสตร์ในอดีต อาณาเขตของรัฐต่างๆ ในอุษาคเนย์ไม่มีเส้นแบ่งที่ชัดเจน ดังเช่นการกำหนดไว้ในแผนที่ยุคปัจจุบัน แต่เมื่อยุโรปได้ใช้นโยบายการค้าอาณานิคมไปทั่วโลก ทำให้เส้นแบ่งดินแดนกลายเป็นสิ่งจำเป็นในการอ้างกรรมสิทธิ์ของประเทศจักรวรรดินิยม ที่จะเข้าไปตัดดวงผลประโยชน์ในดินแดนที่ไปยึดครองเอาไว้ ดินแดนแถบเอเชียอาคเนย์ตกเป็นเป้าหมายหนึ่งของการล่าอาณานิคมเช่นกัน โดยในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 อังกฤษและฝรั่งเศสได้เข้ามาใช้กำลังยึดพื้นที่บริเวณนี้ โดยต่างฝ่ายต่างได้จัดทำแผนที่แบ่งเป็นอาณาเขตต่าง ๆ ขึ้นมา เพื่อทำการปกครองดินแดนที่ตกเป็นเมืองขึ้น เส้นแบ่งพรมแดนประเทศต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสยาม มลายู ลาว พม่า เขมร เวียดนามจึงได้ทยอยเกิดขึ้นในแผนที่โลกเป็นครั้งแรก (Thongchai Winichakul, 1995)

“ความเป็นชาติ” เป็นลักษณะที่ได้รับการเน้นมากในสังคมภายหลังการเกิดรัฐชาติ เพราะความเป็นชาติถูกใช้เป็นเครื่องมือในการเสริมความแข็งแกร่งให้กับเส้นแบ่งเขตแดนประเทศที่เพิ่งถือกำเนิดขึ้น ธงชัย วินิจจะกูล ในบทความเรื่อง “ประวัติศาสตร์การสร้างตัวตน” (2530, น. 129-182) ได้อธิบายถึงแผนที่สมัยใหม่ในอุษาคเนย์ว่าเป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมาจากชุดความคิดรูปแบบหนึ่งซึ่งแตกต่างจากการรับรู้ของคนในอดีตที่อยู่ในดินแดนแหลมทองแห่งนี้ ภูมิศาสตร์สมัยใหม่ถูกกำหนดด้วยองค์ความรู้ที่มีการวัดขนาดทางกายภาพที่แน่นอน พรมแดนเป็นเส้นที่ไม่มี

ความหนาแต่ถูกในใช้การแบ่งเขตความเป็น “เรา” และ “คนอื่น” พร้อมด้วยการสร้างสัญลักษณ์ต่าง ๆ มากมายลงบนแผนที่ ทั้งๆที่เครื่องหมายเหล่านั้นไม่เคยมีอยู่จริง แต่ภาคปฏิบัติทางวาทกรรมได้สร้างสำนึกแบบใหม่ให้เกิดขึ้นจนผู้คนยอมรับ และแผนที่สมมติได้กลายเป็นความจริงขึ้นมาว่าเป็นภูมิศาสตร์ขนาดจำลองของพื้นผิวโลก ทั้ง ๆ ที่แผนที่เป็นเพียงสัญลักษณ์ที่เป็นนามธรรม แต่เพื่อยืนยันการดำรงอยู่ของแผนที่และรัฐชาติที่มีอาณาเขตดินแดนที่ชัดเจน ทำให้จำเป็นต้องมีภาคปฏิบัติตามมามากมาย เช่น มีการวัดพื้นที่ มีการทำเครื่องหมายปักปันเขตแดน มีทหารคุมตามแนวชายแดน เพื่อทำให้เส้นสมมตินั้นเป็นจริงขึ้นมา เมื่อรัฐสมัยใหม่เกิดขึ้นโดยมีแผนที่แบบใหม่กำหนดขึ้นมาแล้ว โลกความจริงต่างๆก็เปลี่ยนแปลงไปตามแนวคิดแบบใหม่ มีการสร้างประวัติศาสตร์และสร้างอัตลักษณ์ของแต่ละรัฐชาติขึ้นมา เพื่อแยกความแตกต่างระหว่างประเทศหนึ่งกับประเทศหนึ่งไม่ให้ซ้อนทับกัน เพราะแนวคิดของภูมิศาสตร์แบบใหม่ไม่อนุญาตให้ดินแดนของรัฐใดรัฐหนึ่งซ้อนทับกัน เส้นแบ่งต้องเป็นเส้นเขตแดน (line) ไม่ใช่พรมแดน (border) ที่มีความหนา และประชากรที่อยู่ในดินแดนนั้น ๆ ก็ต้องถือสัญชาติของประเทศนั้นถึงจะได้รับสิทธิต่าง ๆ หากเป็นคนต่างชาตก็ต้องขอสิทธิการเข้าประเทศ การอพยพย้ายถิ่นตามสภาพความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ตามอำเภอใจไม่สามารถทำได้ ทุกอย่างต้องแสดงเอกสารและเอกสารอย่างชัดเจน เพื่อให้รู้ว่าคนๆนั้นสังกัดที่ใด ประเทศใด

สำหรับพรมแดนไทย-ลาวปัจจุบันนั้น ฝรั่งเศสกับสยามได้มีการลงนามร่วมกันในสนธิสัญญาเกี่ยวกับการแบ่งดินแดนสองฝั่งโขงครั้งแรกในวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 (1893) โดยฝรั่งเศสบังคับให้รัฐบาลสยามสละกรรมสิทธิ์ทั้งหมดในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงรวมทั้งเกาะแก่งต่างๆให้ขึ้นกับฝรั่งเศส หลังจากนั้นในปีพุทธศักราช 2442 (1899) ฝรั่งเศสได้รวมเขตการปกครองอาณาจักรหลวงพระบาง จำปาศักดิ์ เชียงขวาง และเวียงจันทน์ เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เรียกว่าลาว ดังนั้นพรมแดนไทย-ลาวจึงเป็นสิ่งประดิษฐ์หรือสิ่งประกอบสร้าง (construction) เมื่อร้อยกว่าปีที่ผ่านมา ในขณะที่เดียวกันการแบ่งลาวออกเป็นสองฝั่งโดยใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่ง คือ ชีกด้านตะวันออกเป็นของไทยและชีกด้านตะวันตกเป็นของฝรั่งเศสนั้น เป็นเหตุการณ์ที่คนลาวมองว่าเป็นการกระทำที่ข่มเหงจิตใจ เพราะฝ่ายไทยกับฝรั่งเศสฉวยโอกาสแย่งดินแดนจากลาวไปโดยที่ฝ่ายลาวไม่ได้มีส่วนรู้เห็น และไม่เปิดโอกาสให้คนลาวเข้าไปกำหนดชะตาของตนเอง คนลาวที่อาศัยอยู่ทั้งสองริมฝั่งโขงซึ่งมีความสนิทสนมแนบแน่นต้องถูกแบ่งออกเป็นสองฝั่ง โดยคนลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขงถูกบังคับให้ขึ้นกับประเทศไทย กลายเป็นดินแดนที่คนไทยเรียกว่า “อีสาน” (กระทรวงแถลงข่าวและวัฒนธรรม, ทรงคุณ จันทจร แปลและเรียบเรียง, 2547, เล่ม 1, น. 318-329; สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2549)

ชาร์ลส์ เอฟ คายส์ (Keyes, 1967) ได้ชี้ให้เห็นการประกอบสร้างอัตลักษณ์ชาวอีสานของประเทศไทยเพื่อการสร้างชาติไทยสมัยใหม่อย่างน่าสนใจ เพราะแต่เดิมดินแดนแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยนั้นไม่ได้ถูกจัดให้เป็นดินแดนไทย แต่เป็นรัฐประเทศราชที่ขึ้นกับไทย ผู้อาศัยบริเวณนี้เป็นกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับคนลาวมากกว่าสยาม⁸ ซึ่งเรียกตนเองว่า “คนพื้นเมือง” หรือ “คนลาว” คายส์ พบว่า คำว่า “อีสาน” เป็นคำที่เพิ่งถือกำเนิดขึ้นในศตวรรษที่

⁸ อย่างไรก็ดี ในงานศึกษาเชิงประวัติศาสตร์โบราณคดีท้องถิ่นของนักวิชาการไทย เช่น ธิดา สาระยา (2538) พบว่าอีสานเป็นดินแดนที่มีความเก่าแก่และเป็นแหล่งอารยธรรมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ย้อนหลังไปไม่น้อยกว่า 3,000-4,000 ปี โดยประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งของอีสานประเทศถือกำเนิดจากอาณาจักรเจนละซึ่งเป็นอาณาจักรโบราณในสมัยพุทธศตวรรษที่ 11 และเป็นต้นประวัติศาสตร์ของชาวกัมพูชาที่รวมกันเป็นอาณาจักรขอมแห่งเมืองพระนคร แม่เจนละมีศูนย์กลางอยู่บริเวณตอนล่างแม่น้ำโขงแต่เจนละมีถิ่นกำเนิดอยู่ในอีสานแล้วขยายความเจริญออกไปครอบคลุมสองฟากแม่น้ำโขงเรื่อยไปถึงบริเวณรอบทะเลสาบเขมร ดังนั้น อีสานโบราณจึงมีอารยธรรมเป็นของตัวเอง และมีความใกล้ชิดกับอาณาจักรกัมพูชามาก่อนที่จะหันไปเป็น “เครือญาติ” กับฝ่ายล้านช้าง-เวียงจันทน์ที่อยู่ทางด้านเหนือ โดยก่อนที่พวกล้านช้างจะเข้ามาเป็นใหญ่ที่เวียงจันทน์ กลุ่มเวียงจันทน์และบ้านเมืองต่าง ๆ ในแอ่งสกลนครที่เป็นภาคอีสานตอนบนของประเทศไทยมีการรวมตัวเป็นแว่นแคว้นมาแล้วตั้งแต่สมัยโบราณ โดยมีชื่อจากการรับรู้ของชาวลาว ล้านช้างว่า แคว้นศรีโคตรบูร อีสานประเทศจึงเป็นสังคมที่มีมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน และมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมเพราะผู้คนในอีสานมีทั้งกลุ่มชนดั้งเดิม ได้แก่ พวกกูย พวกข่า พวกจาม พวกขอม พวกกัมพูช พวกลาว (เชื่อว่าเข้ามาทีหลังสุด) และผู้ที่เคลื่อนย้ายเข้ามาผสมผสานจากภายนอกเนื่องด้วยเป็นศูนย์กลางการคมนาคมทั้งในหมู่นตามลำน้ำโขงและตามลำน้ำที่ต่อกับลำน้ำโขง จนส่งต่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างกันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมือง

⁹ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการปฏิรูปการบริหารแผ่นดินเนื่องจากได้รับแรงกดดันจากลัทธิการค้าอาณานิคมของฝรั่งเศสที่เข้ายึดเอาดินแดนอินโดจีนเป็นเมืองขึ้น โดยใช้แผนที่สมัยใหม่แบบตะวันตกในการอ้างกรรมสิทธิ์เหนือดินแดนที่เคยเป็นของเวียดนาม ดังนั้นในปีพุทธศักราช 2433 รัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดทำแผนที่กำหนดเขตแดนที่ชัดเจน พร้อมทั้งปฏิรูปการบริหารราชการส่วนภูมิภาคขึ้นใหม่ สำหรับในดินแดนอีสานและลาวในปัจจุบันพระองค์ทรงแบ่งเขตปกครองเป็น 4 กลุ่ม คือ หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือมีศูนย์กลางการปกครองที่จำปาสัก หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือมีศูนย์กลางการปกครองที่อุบลราชธานี หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือมีหนองคายเป็นศูนย์กลาง และหัวเมืองลาวฝ่ายกลางมีนครราชสีมาเป็น

20 เพื่อต้องการแยกอัตลักษณ์คนภาคตะวันออกเฉียงเหนือออกจากลาว เนื่องจากประชากรและพื้นที่ตะวันออกเฉียงเหนือนั้นมีขนาดเกือบหนึ่งในสามของประเทศ สยามประเทศที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ หลังจากฝรั่งเศสเข้ามากำหนดเส้นแบ่งเขตแดนไทย-ลาวจึงจำเป็นต้องคำนึงถึงเรื่องความมั่นคงแห่งชาติด้วยการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ให้คนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อให้แยกขาดจากความ เป็นลาว นอกจากการเปลี่ยนสำเนียงคนลาวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้กลายเป็นคนไทยด้วยการ เปลี่ยนชื่อเรียกเป็น “คนอีสาน” แล้ว รัฐบาลไทยได้ใช้แนวนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจแบบเมืองเข้าไป ในดินแดนแถบนี้ เพื่อต้องการเปลี่ยนวิถีชีวิตแบบใหม่เข้าไป การเปลี่ยนสำเนียงเช่นนี้เป็นการเปลี่ยน สองทิศทาง คือ ทำให้คนไทยส่วนกลางรับรู้ว่ามีอีสานเป็นส่วนหนึ่งของไทย และทำให้คนลาวฝั่งขา แม่น้ำโขงรับรู้อัตลักษณ์ใหม่ทางด้านเชื้อชาติและภูมิภาคของตนเองด้วย อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรม ลาว-อีสานก็ไม่สามารถแยกขาดออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด สำเนียงเก่ากับสำเนียงใหม่ยังคงเป็นพลัง ปะทะกันออกมาให้เห็นในหลายรูปแบบทั้งที่ยอมรับ ปฏิเสธ และประนีประนอม ส่วนการรับรู้ของ คนไทยส่วนกลางแม้จะมองว่าอีสานเป็นส่วนหนึ่งของไทย แต่ก็ยังมองว่าอีสานก็มีลักษณะที่ แตกต่างจากไทยส่วนกลางและยังค่อยพัฒนา ส่วนประเทศลาวก็ยังอ้างว่า “ลาวฝั่งขาแม่น้ำโขง” เป็นชนกลุ่มเดียวกับ “ลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง” แต่ถูกแยกออกจากกันเมื่อครั้งการยึดดินแดนลาวของ ฝรั่งเศส ดังนั้นในแง่ประวัติศาสตร์ไทยกับลาวจึงมีความใกล้ชิดกันอย่างมาก โดยเฉพาะดินแดน แถบอีสานของไทยตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ทวิศิลป์ สืบวัฒนะ และกิติรัตน์ สีหพันธ์ ในเอกสารสรุปการสัมมนาวิชาการในหัวข้อ เรื่อง “รัชกาลที่ 5 กับฝรั่งเศสและลาว: ไทยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจาก หลักฐานประวัติศาสตร์ลาว” (2547, น.513-531) ได้ค้นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของลาวในอดีต ที่บันทึกร่วมสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และหลักฐานเอกสารที่เขียนขึ้น ภายหลัง ซึ่งเป็นผลงานการค้นคว้าของนักวิชาการและนักประวัติศาสตร์ลาวที่ศึกษาค้นคว้าไว้ใน

ศูนย์กลาง ภายหลังได้ยุบหัวเมืองฝ่ายตะวันออกเฉียงเข้ากับฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือเรียกว่า หัวเมือง ลาวลาว ต่อมาในปีพุทธศักราช 2436 พระองค์เกรงว่าการเรียกเขตหรือมณฑลโดยมีชื่อลาวอยู่ด้วย อาจจะเป็นเหตุให้ฝรั่งเศสอ้างเอาดินแดนเหล่านี้ได้ จึงได้ให้ตัดคำว่าลาวออกแล้วให้เรียกว่ามณฑล ลาวลาวว่ามณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ มณฑลลาวพวนเปลี่ยนเป็นมณฑลอุดร มณฑลลาวกลาง เปลี่ยนเป็นมณฑลนครราชสีมา และในปีพุทธศักราช 2443 ได้เปลี่ยนจากมณฑลตะวันออกเฉียง เหนือให้เป็นมณฑลอีสาน และคำว่า “อีสาน” ได้ปรากฏขึ้นครั้งแรกในช่วงนี้เอง สนใจโปรดอ่าน เพิ่มเติมใน ประวัติศาสตร์อีสาน (เดิม ภูมิภาคย์พจนกิจ, 2546) และประวัติศาสตร์อีสานหลัง สงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน (สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, 2541)

รูปบทความ หนังสือ และแบบเรียนประวัติศาสตร์ พบว่าจากหลักฐานร่วมสมัยของลาวที่บันทึกในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ พงสาวดารเวียงจันทน์ และพงสาวดารพวน (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2530) หลักฐานลาวทั้งสองชิ้นได้ให้ภาพบทบาทของไทยที่มีต่อหัวเมืองลาวในล้านลพ ในหลักฐานประวัติศาสตร์ลาวสองชิ้นนี้ได้บันทึกเหตุการณ์สำคัญสองเหตุการณ์ที่ลาวรู้สึกขมขื่น เจ็บปวด และสูญเสีย เหตุการณ์แรก คือ สงครามปราบฮ่อที่ไทยส่งกองทัพขึ้นไปยังหลวงพระบางซึ่งทำให้ลาวเหนือเดือดร้อนอย่างแสนสาหัส ไทยที่ต้องการขยายอำนาจในดินแดนลาวเพื่อดำเนินงานอิทธิพลของฝรั่งเศสตั้งแต่ลาวเหนือจนถึงลาวใต้ได้กวาดต้อนลาวพวนจำนวนมากจากเมืองพวนมาฝั่งไทยเพราะเกรงว่าเจ้านายพวนจะหันไปจงรักภักดีและเข้ากับเวียดนามหรือฝรั่งเศส ซึ่งการอพยพย้ายผู้คนทำให้ชาวลาวจำนวนมากเสียชีวิตระหว่างการเดินทาง เหตุการณ์ที่สอง คือ การขยายอำนาจของไทยและฝรั่งเศสเหนือดินแดนลาว ซึ่งจบลงด้วยการที่ไทยกับฝรั่งเศสตกลงกันในสนธิสัญญาฝรั่งเศส-สยามในปีพุทธศักราช 2436 (1893) ที่ทำให้ฝรั่งเศสได้ดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมด รวมทั้งดินแดนหลวงพระบางและจำปาสัก

ส่วนเอกสารหลักฐานลาวที่ได้บันทึกเรื่องราวในสมัยรัชกาลที่ 5 เอาไว้ในภายหลังในช่วงเวลาก่อนลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นแบบสังคมนิยมในปีพุทธศักราช 2518 (1975) ทวีศิลป์ และกิติรัตน์ พบว่า หลักฐานลาวในช่วงดังกล่าวส่วนใหญ่ถูกเขียนขึ้นในบรรยากาศทางการเมืองหลังจากลาวได้รับเอกราชจากฝรั่งเศสในปีพุทธศักราช 2496 (1953) ฝ่ายปกครองลาวมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประเทศเพื่อนบ้านในค่ายประชาธิปไตยและประเทศตะวันตก รวมทั้งประเทศไทย ดังนั้นในหนังสือ “พงสาวะดานลาว ฉบับกะชวงสี่กษัตริยาน” ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกในปีพุทธศักราช 2500 (1957) แต่งโดยมหาสิลา วีระวงส์ งานเขียนดังกล่าวได้แสดงทัศนคติด้านบวกของลาวที่มีต่อไทย รวมถึงการไม่พยายามเสนอภาพความขัดแย้งระหว่างผู้นำหรือกษัตริย์ลาวกับไทย¹⁰ ตัวอย่างเช่น เหตุการณ์กองทัพไทยปราบฮ่อได้ถูกตีความใหม่ว่าข้าหลวงใหญ่ของไทยได้มีบทบาทสำคัญในการปราบฮ่อ และยังได้ช่วยเจ้าเมืองลาวที่หนีฮ่อได้กลับมาเป็นเจ้าเมืองดั้งเดิม ทำให้น้ำความผาสุกมาสู่เมืองลาว ส่วนสาเหตุที่ไทยปลดพระเจ้าอู่คำกษัตริย์ลาวหลวงพระบางออกจากตำแหน่ง เป็นเพราะพระองค์ไม่สามารถต่อสู้กับฮ่อได้ แต่ไม่ได้มีกล่าวถึงสาเหตุความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างพระเจ้าอู่คำกับไทย แม้ภายหลังมหาสิลา วีระวงส์ ได้แก้ไขเพิ่มเติมเนื้อหาใหม่ในปีพุทธศักราช 2528 (1985) ชื่อ “ประวัติศาสตร์ลาว” ซึ่งตอนนั้นลาวได้เปลี่ยนแปลง

¹⁰ สนใจการวิเคราะห์งานเขียนประวัติศาสตร์ลาวของ มหาสิลา วีระวงส์ โปรดอ่านในบทความเรื่อง “พงสาวะดานลาว ของมหาสิลา วีระวงส์” โดย ฉลอง สุนทรวานิชย์ (2549, น.2-37)

การปกครองมาเป็นแบบสังคมนิยมแล้ว (นำมาพิมพ์เผยแพร่ในประเทศไทย โดยไม่ได้พิมพ์เผยแพร่ใน สปป.ลาว) มหาสิลายังคงยืนยันสาเหตุที่สยามปลดพระเจ้าอู่คำด้วยสาเหตุเดิม ซึ่งแตกต่างไปจากหนังสือ “ประวัติศาสตร์ลาว (ดึกดำบรรพ์-ปัจจุบัน)” (2547) ซึ่ง สปป.ลาวกล่าวถึงสาเหตุที่ไทยปลดพระเจ้าอู่คำออกจากพระมหากษัตริย์ เพราะองค์อู่คำได้ทำสัญญามอบอาณาจักรหลวงพระบางให้อยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส จึงทำให้ฝ่ายไทยไม่พอใจเป็นอย่างมาก

หลังปีพุทธศักราช 2518 (1975) ประเทศลาวได้เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นสังคมนิยม ผู้นำได้เปลี่ยนมือจากกลุ่มชนชั้นราชวงศ์และขุนนางมาเป็นของพรรคประชาชนปฏิวัติลาว สภาพบริบททางการเมืองที่เปลี่ยนไปทำให้ทัศนคติของลาวในการประกอบสร้างประวัติศาสตร์แตกต่างไปจากช่วงที่ลาวเพิ่งได้รับอิสรภาพจากฝรั่งเศสถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพุทธศักราช 2518 เนื่องจากกลุ่มอำนาจใหม่ในลาวมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประเทศในค่ายสังคมนิยมคอมมิวนิสต์โดยเฉพาะเวียดนาม ในขณะที่ความสัมพันธภาพกับไทยที่เคยใกล้ชิดกับรัฐบาลลาวฝ่ายขวาก็เสื่อมลงเพราะไทยยึดแนวนโยบายเสรีนิยมที่ตรงข้ามกับสังคมนิยม ประวัติศาสตร์ลาวที่เขียนขึ้นในสมัยนี้จึงได้ชี้เรื่องราวการเอาเปรียบของไทยต่อลาวอย่างตรงไปตรงมามากยิ่งขึ้น อิทธิพลการเขียนประวัติศาสตร์แบบมาร์กซิสต์ ทำให้ประวัติศาสตร์กลายเป็นยุทธศาสตร์สำคัญที่ผู้นำประเทศใช้ในการสร้างชาติ และการสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นกับคนในชาติ สารสำคัญของ การเขียนประวัติศาสตร์ตามแนวทางดังกล่าวจำเป็นต้องนำเสนอ “ศัตรูของชาติ” เห็นได้จากหลักฐานประวัติศาสตร์ลาวที่เขียนขึ้นหลังปีพุทธศักราช 2518 ได้แก่ แบบเรียนลาว (ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, 2548, น. 95-161) และหนังสือประวัติศาสตร์ลาว (ดึกดำบรรพ์-ปัจจุบัน)¹¹ ได้เขียนถึงประวัติศาสตร์ไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 เกี่ยวกับการแข่งขันอำนาจระหว่างศักดินาสยามกับพวกล่าเมืองขึ้นฝรั่งเศสเหนือดินแดนลาว ความขัดแย้งจบลงด้วยไทยและฝรั่งเศสตกลงเซ็นสัญญาร่วมกันในการแบ่งแยกประชาชนลาวสองฝากฝั่งแม่น้ำโขงให้แยกออกจากกัน คำอธิบายจากหนังสือประวัติศาสตร์ลาว (ดึกดำบรรพ์-ปัจจุบัน) ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับการแผ่อิทธิพลของอังกฤษและฝรั่งเศสในดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยสยามตกเป็นเมืองขึ้นทางเศรษฐกิจให้กับอังกฤษตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ที่ต้องยอมลงนามในสนธิสัญญาเบาริงในปีพุทธศักราช 2398 (1855) หลังจากนั้นอังกฤษได้ให้ความช่วยเหลือและสนับสนุนสยามในการแผ่ขยายอาณาเขตเพื่อยึดครองหัวเมืองลาว เนื่องจากฝรั่งเศสได้อ้างสิทธิ์ว่าหัวเมืองลาว

¹¹ ประวัติศาสตร์ลาว (ดึกดำบรรพ์-ปัจจุบัน) มีการแปลเป็นภาษาไทยชื่อ ประวัติศาสตร์ลาว (ดึกดำบรรพ์-ปัจจุบัน) รวบรวมโดย กระทรวงแถลงข่าวและวัฒนธรรม สปป.ลาว แปลโดยทรงคุณ จันทจร (2547)

ได้ส่งช่วยบรรณาการแก่เวียดนามซึ่งได้ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส ดังนั้นฝรั่งเศสควรได้สิทธิครอบครองหัวเมืองลาวด้วย ทำให้สยามซึ่งมีอำนาจปกครองหัวเมืองลาวจำเป็นต้องปรับปรุงการยึดครองลาวให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น ในมุมมองลาวเห็นว่าอังกฤษเป็นชาติสำคัญที่ให้การสนับสนุนและช่วยเหลือทั้งทางด้านการปฏิรูปกองทัพ และอาวश्यकโรปรณ์ที่ทันสมัย สาเหตุเนื่องจากอังกฤษไม่ต้องการให้ฝรั่งเศสมีอิทธิพลในภูมิภาคนี้มากเกินไป ซึ่งจะกระทบต่ออำนาจและผลประโยชน์ของอังกฤษที่ต้องการมีอิทธิพลในภูมิภาคนี้เช่นกัน อังกฤษและฝรั่งเศสมีการเจรจกันตลอดเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในดินแดนลาว โดยอังกฤษอ้างว่าประเทศลาวเป็นของสยาม ส่วนฝรั่งเศสอ้างว่าลาวเป็นของเวียดนาม ในที่สุดทำให้อังกฤษและฝรั่งเศสตกลงกันว่าให้ใช้ลำแม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งอำนาจอิทธิพลของทั้งสองประเทศ โดยอังกฤษจะไม่เข้าไปแทรกแซงในความตกลงทุกอย่างที่ฝรั่งเศสจะทำกับสยาม รัฐบาลอังกฤษได้ออกคำสั่งให้เจ้าหน้าที่อังกฤษหยุดการช่วยเหลือและสนับสนุนสยามอันนำไปสู่การเปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสเปิดฉากรบเพื่อกดดันให้ทหารไทยออกจากดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงหรือที่เรียกว่า “วิกฤติการณ์ ร.ศ. 112” จนทำให้ไทยต้องลงนามในสนธิสัญญาระหว่างฝรั่งเศส-สยามเมื่อวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 (1893) ที่ทำให้ไทยต้องยกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส การเสียดินแดนของไทยในรัชกาลที่ 5 ใน “ประวัติศาสตร์ลาว (ศึกดำบรรพ์-ปัจจุบัน)” มีความเห็นแตกต่างไปจากนักวิชาการไทยในอดีตที่เสนอว่าวิกฤติการณ์ ร.ศ. 112 สยามเสียดินแดนลาวให้แก่ฝรั่งเศส แต่แท้ที่จริงแล้วสยามไม่ได้เสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสแต่อย่างใด เพราะดินแดนที่ตกไปอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสเป็นดินแดนของลาวมิใช่ของสยาม

สำหรับสถานการณ์ความสัมพันธ์ไทย-ลาวหลังประเทศลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบสังคมนิยมในปีพุทธศักราช 2518 สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ล.) ได้ดำเนินนโยบายการจัดระเบียบสังคมแบบคอมมิวนิสต์ภายใต้การนำของพรรคประชาชนปฏิวัติลาว ความสัมพันธ์ไทย-ลาวช่วงนั้นเต็มไปด้วยความหวาดระแวงต่อกัน เพราะลาวเลือกนโยบายเข้าข้างฝ่ายคอมมิวนิสต์ ส่วนไทยเลือกนโยบายเข้าข้างฝ่ายเสรีนิยม มีกรณีพิพาทเรื่องการปักปันเขตแดนอยู่หลายครั้ง เช่น ปัญหาพิพาทเรื่อง 3 หมู่บ้านที่จังหวัดอุดรดิษฐ์ (พ.ศ. 2526) และบ้านร่มเกล้าที่จังหวัดพิษณุโลก (พ.ศ. 2530) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม หลังปีพุทธศักราช 2531 (1988) รัฐบาลไทยกับลาวมีนโยบายปรับปรุงความสัมพันธ์ต่อกันเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจร่วมกัน โดยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ นายกรัฐมนตรีของไทยสมัยนั้นได้ใช้นโยบาย “เปลี่ยนอินโดจีนจากสนามรบมาเป็นสนามการค้า” ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ลาวในมิติทางด้านเศรษฐกิจจึงมีเพิ่มมากขึ้น และเมื่อสหภาพโซเวียตล่มสลายในปีพุทธศักราช 2534 (1991) ลาวได้เปลี่ยนมาใช้นโยบาย “กลไกเศรษฐกิจใหม่” หรือ New Economic Mechanism –NEM ทำให้มีการเปิดเสรีการค้าชายแดนกับ

ประเทศต่างๆมากขึ้น ต่อมาในปีพุทธศักราช 2540 (1997) ลาวได้เข้าเป็นสมาชิกอาเซียน มีโครงการความร่วมมือทางเศรษฐกิจกับไทยและอาเซียนในด้านการค้า การลงทุน การสร้างโครงข่ายคมนาคมเชื่อมโยงภายในภูมิภาคมากมาย เพื่อมุ่งหวังสู่การพัฒนาเศรษฐกิจในภูมิภาคแม่น้ำโขงร่วมกัน (สุรัชย์ ศิริไกร, 2548, น. 63-126, 169-261)

ความสัมพันธ์ไทย-ลาวที่ผ่านมามีลักษณะทั้งที่เป็นด้านความร่วมมือ และความขัดแย้งแปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ และสิ่งหนึ่งที่เข้าไปร่วมกำหนดความสัมพันธ์ก็คือ “สัญญา” (sign) หรือระบบความหมายที่ประกอบสร้างความเป็นจริงขึ้นมา ซึ่งตามแนวคิดของโรลองด์ บาร์ธส์ (Barthes, 1972) พบว่า “สัญญา” ไม่ได้เป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ไร้เดียงสา แต่สัญญามักฉาบไว้ด้วยเรื่องของอำนาจและกรอบวิธีคิดทางสังคมหรือการให้คุณค่าบางอย่างเอาไว้อยู่เสมอ เช่น การสร้างเส้นแบ่งอาณาเขตประเทศขึ้นมาในแผนที่สมัยใหม่ การสร้างคำว่าอีสานเพื่อเรียกคนลาวที่อาศัยอยู่บนฝั่งขวาแม่น้ำโขง การแบ่งฝ่ายซ้ายเสรีนิยมกับคอมมิวนิสต์ และการเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า เป็นต้น สัญญาเหล่านี้มีเรื่องของอำนาจ คุณค่า ค่านิยม ความคิด และความเชื่อแบบใดแบบหนึ่งหรือหลายแบบเข้ามาเกี่ยวข้อง ด้วยเหตุนี้สัญญาต่างๆที่ถูกกำหนดขึ้นมาจึงไม่ได้เป็นแค่รหัสภาษาเพื่อบ่งบอกความหมายของสิ่งๆนั้นออกไปตรงๆอย่างไร้เดียงสา แต่สัญญาเป็นความหมายที่ปนเปื้อนไปด้วยอำนาจและกรอบวิธีคิดบางอย่างซึ่งส่งผลให้เกิดสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นตามมาได้ ดังนั้นโลกสัญญาจึงถือเป็นพื้นที่ทางการเมืองรูปแบบหนึ่งที่รหัส/อุดมการณ์ต่างๆในสังคมได้เข้ามาปะทะต่อสู้กันอยู่ตลอดเวลา การต่อสู้ในสัญญาหรือโลกความหมายจึงไม่ใช่เรื่องเล็กๆน้อยๆ เพราะหากสัญญาใดเป็นตัวชี้นำความหมายนั้นๆได้ สัญญานั้นย่อมส่งผลต่อวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ และการกระทำอีกมากมายตามมา จนกว่าสัญญาอื่นๆจะเข้ามาแทนที่/สวมรอย และสลับสับเปลี่ยนกันไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

1.1.4 อัตลักษณ์ “ความเป็นลาว” กับความทรงจำทางสังคม

การเกิดรัฐชาติสมัยใหม่ทำให้รัฐไทยมีความจำเป็นต้องสร้างอุดมการณ์ “ชาติไทย” ขึ้นมา เพื่อความมั่นคงของกลุ่มผู้ปกครอง แต่อุดมการณ์ชาตินิยมของรัฐที่ผลิตขึ้นมามีเป้าหมายในการแบ่งแยกเรา-เขา โดยพยายามยกตนเองให้อยู่สูงกว่าประเทศเพื่อนบ้าน และกดทับหรือสร้างภาพลักษณ์ในแง่ลบแก่ประเทศเพื่อนบ้าน กลยุทธ์ดังกล่าวทำให้การปกครองภายในประเทศมั่นคงขึ้น แต่กลับสร้างปัญหาต่อความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน ดังกรณีของประเทศ “ลาว” หนึ่งในเพื่อนบ้านของไทย ประเทศไทยได้ใช้กลยุทธ์สร้างภาพลักษณ์ลาวออกมาหลายชุด แต่ชุดที่ถูกตอกย้ำมากที่สุดก็คือ การแสดงความดูถูกดูแคลนลาวว่าด้อยกว่า ถ้างั้นกว่าไทย วาทกรรมเหล่านี้ถูกผลิตซ้ำ

แล้วซ้ำเล่าผ่านแบบเรียนและอนุสาวรีย์ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538) อาทิ บันทึกประวัติศาสตร์ไทยของ สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ (สายชล สัตยานุรักษ์, 2545) และหลวงวิจิตรวาทการ (สายชล สัตยานุรักษ์, 2545) ที่ได้ประกอบสร้างความหมายในแง่บวกให้ชาติตัวเอง แต่กลับสร้างความหมายแง่ลบให้กับประเทศเพื่อนบ้านรวมทั้งประเทศลาว ตัวอย่างเช่น ประวัติศาสตร์ไทยได้บันทึกความโหดร้ายและการถูกระงับทำร้ายจากพม่าในครั้งการเสียดินแดนหรือยุทธยา แต่คราวที่สยามไปตีเวียงจันทน์ราบเป็นหน้ากลองถือเป็นความชอบธรรมและความสามารถทางการรบของฝ่ายไทย หรือครั้งที่ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชประกาศอิสรภาพ ประวัติศาสตร์ไทยยกย่องให้เป็นวีรบุรุษ แต่เมื่อเจ้าอนุวงศ์ของลาวต้องการต่อสู้เพื่อประกาศอิสรภาพจากสยาม ประวัติศาสตร์ไทยฉบับกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้สร้างภาพเจ้าอนุวงศ์ให้กลายเป็นกบฏ (ดำรงราชานุภาพ, 2505, น. 256, 277, 600-604) ทั้งๆที่ชาวลาวยกย่องเจ้าอนุวงศ์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่เชียงใหม่วิบุรุษ (กระทรวงแถลงข่าวและวัฒนธรรม สปป.ลาว, แปลโดย ทรงคุณ จันทจร, 2547, เล่ม 1, น. 247-291)

อย่างไรก็ตาม ไม่เฉพาะงานเขียนประวัติศาสตร์ ตำราเรียน โบราณสถาน อนุสาวรีย์ และรูปปั้นเท่านั้นที่ตอกย้ำความทรงจำทางสังคมเกี่ยวกับรูปแบบความสัมพันธ์ไทย-ลาว สื่อสมัยใหม่ เช่น โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ แผ่นพับท่องเที่ยว นิตยสาร และภาพยนตร์ ได้เข้าไปมีส่วนสำคัญในการผลิตซ้ำความทรงจำทางสังคมเกี่ยวกับลาวให้กับคนไทยยุคนี้ด้วย ซึ่งความทรงจำที่มาจากอุดมการณ์ของรัฐได้ไหลกระจายเข้าไปอยู่ในสื่อต่างๆผ่านการนำเสนอในรูปแบบต่างๆทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เช่น ละครไทยมักให้คนลาวรับบทคนใช้ เพราะคนไทยมีความทรงจำจากการตอกย้ำอุดมการณ์ชาตินิยมผ่านสื่อทางการของรัฐไทยว่าประเทศลาวเคยเป็นอาณานิคมของไทยในอดีต ทั้งที่ชาติลาวเคยเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ในอดีตที่เรียกกันว่าอาณาจักรล้านช้าง แต่อุดมการณ์ชาตินิยมของรัฐไทยเลือกมาเพียงบางแง่มุมที่จะฉายภาพซ้ำๆว่าคนลาวคือผู้ต่ำต้อยกว่าคนไทย และเมื่ออุดมการณ์นี้ไหลเข้าสู่การนำเสนอในรูปแบบอื่นๆ เช่น สื่อบันเทิงของไทย คนลาวจึงต้องรับบทบาทคนใช้ หรือผู้ต่ำต้อยกว่าไทยอยู่เสมอ สอดคล้องกับสิ่งที่ทานาเบ้ และคีย์ส (Tanabe and Keyes, 2002) กล่าวว่ารูปแบบความทรงจำทางสังคมมีแนวโน้มเลือกจดจำบางส่วนมากกว่าจดจำข้อเท็จจริงทั้งหมด และเมื่อสังคมได้จดจำเอาไว้เพียงบางส่วน จึงทำให้ภาพลักษณ์/ภาพตัวแทนที่ถูกแสดงออกมากลายเป็นความจริงบางส่วน บางช่วง บางตอน (reductionism) ที่ถูกนำเสนอในบางแง่มุมโดยตัดส่วนที่ไม่ต้องการทิ้งไป ส่วนบูร์ดิเยอ (Bourdieu) มองว่าความทรงจำก็คือสิ่งที่เราถูกปลูกฝังเอาไว้บ่อยๆในชีวิตประจำวันจนกลายเป็นความทรงจำ แล้วเรามีแนวโน้มที่จะกระทำ (practice) สิ่งนั้นได้ทันทีโดยไม่รู้สึกรู้สึกร่างเพราะมันกลายเป็นเรื่องของความคุ้นชิน ซึ่งบูร์ดิเยอเรียกสิ่งนี้ว่า Habitus ซึ่งเป็นพื้นที่การต่อสู้ต่อรองกันระหว่าง โครงสร้างกับปัจเจกที่ถูกฝังอยู่ในร่างกาย และจิตสำนึกของมนุษย์ (embodiment) (อ้างต่อจาก Tanabe and Keyes, 2002, pp.2-4)

ในบทนำของ ซึกิฮารุ ทานาเบ้ และ ชาร์ลส์ คายส์ (Tanabe and Keyes, 2002, pp. 1-30) ได้สานต่อความคิดของผู้เขียนเกี่ยวกับความทรงจำทางสังคมของคนไทยที่มีต่อลาวและอีสาน ทานาเบ้และคายส์ แบ่งกระบวนทัศน์เกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์เป็น 3 กลุ่ม กลุ่มแรกวิธีการเข้าสู่ปัญหาแบบวิทยาศาสตร์ (scientific approach) ซึ่งมองว่าประวัติศาสตร์เขียนขึ้นจากข้อมูลความเป็นจริงจากหลักฐานต่างๆในอดีต ความจริงเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่อย่างหยุดนิ่ง ไม่เปลี่ยนแปลง หากมีวิธีการที่ดีในการเข้าถึงความจริง ไม่ว่าใครก็ตามจะเห็นความจริงชุดเดียวกัน ดังนั้นประวัติศาสตร์จึงเป็นความจริงที่ไม่มีการปรุงแต่ง กลุ่มที่สอง วิธีการเข้าสู่ปัญหาแบบโครงสร้างนิยม (structural construction approach) มองว่าประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่ผ่านการคัดสรร คัดเลือก มีเรื่องค่านิยมของสังคมเข้าไปเกี่ยวข้อง โดยสังคมนมนุษย์จะเป็นผู้คัดสรรว่าจะให้ตัวบทใดในประวัติศาสตร์ดำรงอยู่และตัวบทใดหายไป โครงสร้างสังคมจึงเป็นตัวกำหนดการเล่าเรื่องราวในประวัติศาสตร์ และกลุ่มสุดท้าย วิธีการเข้าสู่ปัญหาแบบหลังโครงสร้างนิยม (post-structural approach) มองประวัติศาสตร์เป็นตัวบทที่ไม่หยุดนิ่ง สามารถประกอบสร้างความหมายในตัวของมันเองไปได้เรื่อยๆอย่างไม่จบสิ้น การเขียนประวัติศาสตร์เป็นเรื่องทางการเมือง (politics of power) ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจเป็นสิ่งที่ทำให้ประวัติศาสตร์เลื่อนไหล ไม่หยุดนิ่ง อำนาจจากหลายทิศทางได้เข้าไปรวมกำกับตัวบททางประวัติศาสตร์ ดังนั้นอำนาจปัจเจกและโครงสร้างจึงเป็นส่วนสำคัญต่อการกำหนดเรื่องราวความเป็นไปในประวัติศาสตร์ นักคิดกลุ่มนี้ได้แก่ มิเชล ฟูโกต์ (Foucault, 1982) ผู้ที่ชี้ให้เห็นว่าแหล่งของอำนาจไม่ได้มีเพียงอำนาจจากศูนย์กลางเท่านั้น แต่มีกระจัดกระจายอยู่ทุกหนทุกแห่ง ฟูโกต์เสนอให้มองอำนาจอย่างรอบด้านมากขึ้น โดยเฉพาะอำนาจเล็กๆหรือที่เรียกว่าจุลฟิสิกส์แห่งอำนาจ (micro-physic power) เขากล่าวว่าที่ใดมีอำนาจที่นั่นย่อมมีการต่อต้าน/ทำทลาย และการต่อต้าน/ทำทลายก็เป็นรูปแบบหนึ่งของอำนาจ

สรุปความแตกต่างของกลุ่มหนึ่ง กลุ่มสอง และกลุ่มสาม ที่มีต่อการมองประวัติศาสตร์ก็คือ กลุ่มหนึ่ง มองว่าประวัติศาสตร์คือความจริง เพราะมีความจริงดำรงอยู่รอให้มีใครเข้าไปค้นพบ กลุ่มสอง เชื่อว่าประวัติศาสตร์เป็นเรื่องของคุณค่าที่ผ่านการคัดสรรจากสังคม ความจริงมีอยู่แต่เป็นความจริงที่ผ่านการเรียบเรียงและตัดต่อมาแล้ว และกลุ่มสาม มองว่าบันทึกประวัติศาสตร์เป็นเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความจริงเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ หรือคล้ายคลึงกับที่ ฌาคส์ แดร์ริดา (Derrida, 1984) มองว่าความทรงจำทางสังคมนั้นก็เป็นตัวบทประเภทหนึ่งที่สามารถผลิตสร้างความหมายออกไปได้เรื่อย ๆ ไม่หยุดนิ่ง โดยความหมายที่เกิดขึ้นนั้นประกอบสร้างได้ ก็คือ ถอนและสร้างขึ้นมาใหม่ได้ (deconstruction and reconstruction)

นอกจากนี้ ทานาเบ้ และคายส์ มองความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างโครงสร้างและปัจเจกในการกำหนดความทรงจำทางสังคมว่า ในยุคแรกๆนั้นกลุ่มโครงสร้างนิยม (structuralism)

เชื่อว่าความทรงจำทางสังคมเกิดจากโครงสร้างทางสังคม (social structure) เป็นตัวกำหนดการรับรู้ของปัจเจก (agency) โครงสร้างเป็นแหล่งรวบรวมความทรงจำต่างๆในสังคมที่เกิดขึ้นและถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งได้ แต่ลักษณะการมองดังกล่าวให้ความสำคัญกับโครงสร้างมากเกินไป คำถามก็คือว่าหากโครงสร้างเป็นตัวกำหนดความทรงจำของปัจเจกแล้วทำไมคนแต่ละคนจึงถ่ายทอดความทรงจำทางสังคมออกมาแตกต่างกัน นั่นแสดงให้เห็นว่าปัจเจกเองก็มีอำนาจในการเลือกรับ เลือกจำเรื่องราวต่างๆทางประวัติศาสตร์ ทำให้แม้เป็นประวัติศาสตร์เรื่องเดียวกันก็สามารถเข้าใจหรือตีความแตกต่างกันออกไปได้ กระบวนทัศน์ที่ทานาเบ้สนใจจึงเป็นปฏิสัมพันธ์ที่ปัจเจกมีต่อโครงสร้างทางสังคม จากจุดนี้ทำให้เราเห็นการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (paradigm shift) จากแนวคิดแบบโครงสร้างนิยม (structuralism) สู่วิฒนธรรมศึกษา (cultural studies) ที่มีวิธีคิดว่าปัจเจกเองอาจจะมีเจตจำนง (free will) และมีอำนาจต่อรอง/หรือสร้างกับโครงสร้างได้ในระดับหนึ่งเช่นกัน

จากแนวคิดต่างๆข้างต้น ผู้วิจัยได้เลือกใช้และประยุกต์แนวทางที่สามที่มองว่าการเขียนประวัติศาสตร์เป็นการต่อสู้ทางความหมาย (struggle of meaning) จากอำนาจหลายทิศทาง เนื่องจากประเด็นการวิจัยฉบับนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับการประกอบสร้างอัตลักษณ์ความเป็นลาว ซึ่งมีจุดยืนว่า อัตลักษณ์เป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้าง (construction) ขึ้นมาในแต่ละยุคโดยการเมืองร่วมสมัย (politics of the present) ผ่านมิติทางประวัติศาสตร์ที่เป็นตัวสร้างประวัติศาสตร์ของปัจจุบัน ความจริงทางประวัติศาสตร์จึงเป็นตัวแทนที่ไม่หยุดนิ่ง แต่ขึ้นอยู่กับอำนาจหลายทิศทางได้เข้าไปร่วมกำกับตัวบททางประวัติศาสตร์ขึ้นมา

ทั้งนี้ หากย้อนไปในประวัติศาสตร์ไทยจะพบว่าภาพ “ความเป็นลาว” ที่ถูกสร้างขึ้นมาในแต่ละยุคแต่ละสมัยมีความแตกต่างกันไป เช่น ช่วงการเขียนประวัติศาสตร์ชาติไทยเพื่อสร้างอุดมการณ์ชาตินิยม ลาวคือเมืองขึ้นของไทยในอดีต ช่วงเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้าในสมัยพลเอก ชาติชาย ชุณหะวัณ ลาวคือบ้านพี่เมืองน้อง ช่วงไทยมีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจก่อนพองสบู่แตกในปีพุทธศักราช 2540 ลาวคือเสี้ยว (ในความหมาย “ล้ำหลัง”) เป็นต้น ความทรงจำที่หลากหลายในสังคมไทยเกี่ยวกับความเป็นลาว ได้สร้างอัตลักษณ์ลาวหลากหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับการมองของแต่ละคน/กลุ่ม แต่ละบริบท คนไทยอาจมองอัตลักษณ์ลาวเป็นอย่างหนึ่ง คนอีสานอย่างหนึ่ง และคนลาวมองตัวเองเป็นอีกอย่างหนึ่ง อาทิ ไทยมองลาวว่า “ไทย-ลาว บ้านพี่เมืองน้อง” แต่อีสานและลาวมองว่า “ลาว-ไทย คือ ญาติกัน ไม่มีใครเป็นพี่ไม่มีใครเป็นน้อง” หรือคนไทยมองลาวว่า “ทำไมแต่งตัวลาวอย่างนี้” “แรงงานลาวขี้เกียจ” “ลาวเป็นคอมมิวนิสต์” “ลาวล้ำหลัง” “ลาวน่าเที่ยว” “ลาวเคยเป็นเมืองขึ้นของไทย” แต่คนลาวมองว่า “คนลาวมันคงในวัฒนธรรมของชาติ ไม่หลงระเห็จไปกับวัฒนธรรมตะวันตก” “คนลาวมีความขยันหมั่นเพียร” “คนลาวฉลาด” “คนลาวมี

ความคิดสร้างสรรค์” “คนลาวรักสงบ” “ลาวพัฒนาอย่างช้าๆแต่มั่นคง” ในขณะที่คนอีสานอาจเห็นด้วยกับไทยบางส่วนและลาวบางส่วน เป็นต้น ดังนั้นอำนาจในการกำหนดอัตลักษณ์จึงไม่ใช่อำนาจใดอำนาจหนึ่งเข้ามากำหนด แต่เป็นอำนาจที่เป็นพลวัตเคลื่อนไปตามปฏิสัมพันธ์ในการประกอบสร้างความหมายขึ้นมา ซึ่งกระบวนการนี้เป็นการต่อสู้แย่งชิงพื้นที่ทางความหมาย (war of position) และแปรเปลี่ยนไปเรื่อยๆไม่หยุดนิ่ง (becoming) ด้วยเหตุนี้นักวิชาการกลุ่มทฤษฎีการประกอบสร้างทางสังคม (social construction theory) จึงไม่สนใจหาแก่นแท้ (essence) ของอัตลักษณ์แต่มุ่งไปดูกระบวนการประกอบสร้าง (construction) อัตลักษณ์แทน ว่าอัตลักษณ์ต่าง ๆ นั้นถูกประกอบสร้างขึ้นมาได้อย่างไร (how) ซึ่งจะช่วยให้เห็นการต่อสู้ของพลังอำนาจต่างๆในการประกอบสร้างความหมายขึ้นมา (Woodward, 2002)

สำหรับงานวิจัยฉบับนี้ จุดที่ต่างจากแนวทางการศึกษาสายประวัติศาสตร์ดั้งเดิม ก็คืองานวิจัยทางด้านประวัติศาสตร์เดิมเน้นการแสวงหาข้อเท็จจริงจากอดีต โดยนำหลักฐานจากแหล่งต่างๆมาร้อยเรียงเข้าด้วยกันเป็นเรื่องราวตามลำดับเวลาเพื่อให้เห็นถึงความต่อเนื่อง และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แต่ทฤษฎีการประกอบสร้างความจริงสร้างทางสังคมที่ผู้วิจัยเลือกใช้นั้นไม่ได้มุ่งแสวงหาความจริงที่เกิดขึ้นในอดีต แต่สนใจว่าข้อเท็จจริงเหล่านั้นถูกประกอบสร้างขึ้นมาอย่างไร โดยมุ่งเน้นการตั้งคำถามกับเรื่องอำนาจในการประกอบสร้างความหมายเป็นสำคัญ

1.1.5 สื่อบันเทิงไทยกับการสร้างอัตลักษณ์ความเป็นลาว

เอ็ดเวิร์ด ซาอิด (Said, 1991) เป็นนักเขียนที่ทรงอิทธิพลต่อโลกวิชาการในการอธิบายเกี่ยวกับความเป็นโลกตะวันออกกับโลกตะวันตก ซาอิดได้อธิบายในหนังสือ “ตะวันออกนิยม” (Orientalism) ถึงเรื่องการนำเสนอภาพ “ตะวันออก” และ “ความเป็นตะวันออก” จากสายตาดูชาติตะวันตกว่าเป็นการสร้าง “ระบบระเบียบของนิยายเชิงอุดมการณ์” (system of ideological fictions)¹² กล่าวคือ การเขียนเกี่ยวกับตะวันออกด้วยสายตาดูชาติตะวันตกนั้นไม่ได้สะท้อนความเป็นจริง แต่สิ่งที่ปรากฏออกมากลับเป็นการสะท้อนตัวตน (self) ของชาติตะวันตกมากกว่าความเป็นตะวันออก โดยชาติตะวันตกสร้างภาพตัวแทนความเป็นตะวันออกในฐานะ “ความเป็นอื่น” (otherness) และเขียนถึงโลกตะวันออกในสภาพที่ด้อยกว่า ล้าหลังกว่า ซึ่งเป็นลักษณะที่ขัดแย้งตรงกันข้ามกับความเจริญก้าวหน้าและเหนือกว่าทุกด้านของชาติตะวันตก ดังนั้น “ตะวันออก” และ “ความเป็นตะวันออก” ในงานเขียนโลกตะวันตก จึงถูกนำเสนออยู่ภายใต้ชุดของความสัมพันธ์ทางอำนาจ เพื่อ

¹² ผู้เขียนใช้คำนี้ตาม ทวีศักดิ์ เผือกสม (2546, น. 152)

ตอกย้ำถึงอำนาจและความชอบธรรมของตะวันตกในการครอบครองและครอบงำตะวันออก
อัตลักษณ์ความเป็นตะวันออกกับตะวันตกจึงเป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมาจากอำนาจของคน
ตะวันตก โดยใช้วิธีการสร้างความเป็น “ตะวันออก” ขึ้นมา เพื่อให้อัตลักษณ์ “ความเป็น
ตะวันตก” เค้นชัดมากขึ้น

งานของซาอิดได้เปิดพรมแดนความรู้เรื่องการสร้างอัตลักษณ์ในเชิงอำนาจที่แสดงให้เห็น
เห็นถึงการครอบงำในเชิงวาทกรรมของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่กระทำต่อ “ความเป็นอื่น”
ผลกระทบจากงานของซาอิด ทำให้เกิดการศึกษาวาทกรรมและปฏิบัติการของวาทกรรมในแง่มุม
ต่างๆ ที่ตะวันตกกระทำต่อตะวันออก และขยายต่อไปยังการศึกษาชนพื้นเมืองที่ได้รับความคิดเรื่อง
ความเจริญก้าวหน้าของตะวันตกแล้วนำไปจัดความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ทั่วไปอีกทอดหนึ่ง เพื่อ
สร้างตัวตนที่เจริญก้าวหน้าเหนือกว่าความเป็นอื่นที่ชายขอบหรือความเป็นอื่นของรัฐเพื่อนบ้าน
เช่น งานของธงชัย วินิจจะกุล (1995) เรื่อง Siam Mapped : The History of the Geo-body of a
Nation

แต่อย่างไรก็ตาม แนวคิดของซาอิดนั้นมีข้อจำกัดที่เน้นอำนาจการครอบงำจาก
ตะวันตกไปตะวันออกในทิศทางเดียวมากเกินไป โลกความเป็นจริงของความเป็นตะวันออกและ
ตะวันตกนั้นมีการปะทะประสานเชิงอำนาจหลากหลายรูปแบบมากกว่าเป็นการครอบงำจาก
ตะวันตกแต่เพียงฝ่ายเดียว เพราะการครอบงำกับการเคลื่อนไหวต่อต้านเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นควบคู่กันไป
และหลายครั้งนำไปสู่การกลับหัวกลับหางมากกว่าที่จะยืนยันรับรองวาทกรรมหลักของอำนาจ
จักรวรรดินิยม (Clarke, J.J., 1997, p. 9) ดังกรณีงานวิจัยของทวิศักดิ์ เผือกสม เรื่อง “คนแปลก
หน้า นานาชาติของกรุงสยาม” (2546, น. 154) ที่แสดงให้เห็นการเขียนประวัติศาสตร์ของการ
ทำทนายและต่อต้านในทางวาทกรรมของชาวสยามที่กระทำต่อตะวันตกผ่าน “โคลงต่างภาษา” ที่ฉาย
ภาพให้เห็นว่าตะวันตกไม่ได้เป็นผู้ผูกขาดและครอบงำตะวันออกอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดแต่เพียงผู้
เดียว “โคลงต่างภาษา” ของสยามในยุคการค้าอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศส ได้เขียนถึงภาพที่
ตะวันตกถูกทำให้เป็นอื่นที่ด้อยกว่าตะวันออกด้วยเช่นกัน ความเป็นตะวันตกถูกจำแนกให้เห็นว่ามี
หลากหลายเชื้อชาติและถูกนำเสนอให้อยู่ในท่ามกลางชนชาติต่างๆ อีกหลายชนชาติซึ่งแสดงให้เห็น
ว่าตะวันตกไม่ได้สูงส่งกว่าชนชาติอื่นๆ โดยสิ้นเชิง แม้ตะวันตกจะมีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี
แต่ก็ถูกมองว่ามีความหลงผิดแบบพวกมิชชันนารีในทางด้านจิตวิญญาณ

แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับท่าทีที่สืบกันมาถึงไทยกระทำต่อลาว ในด้านหนึ่งฝ่าย
ไทยรับแนวคิดเรื่องความเจริญก้าวหน้าแบบตะวันตกแล้วนำไปจัดความสัมพันธ์กับลาว ด้วยการ
สร้างวาทกรรมต่างๆ เกี่ยวกับ “ลาว” ให้ดูต่ำด้อยกว่าไทย เพื่อให้ความเป็น “จักรวรรดิตัวน้อยๆ”
ของไทยในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ดูเด่นชัดขึ้น แต่อำนาจการครอบงำผ่านสื่อจากวาทกรรมของฝ่าย

ไทยในการสร้าง “อัตลักษณ์ความเป็นลาว” ไม่ได้ผูกขาดและครอบงำลาวอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดแต่เพียงผู้เดียว ฝ่ายลาวมีการตอบโต้และสร้างภาพ “ความเป็นอื่น” ที่ด้อยกว่าให้กับฝ่ายไทยด้วยเช่นกัน ดังนั้นการพิจารณาอำนาจในการนิยาม “ความเป็นลาว” อย่างรอบด้าน จำเป็นต้องดูอำนาจและภาคปฏิบัติการของอำนาจในหลายทิศทางที่เข้ามาต่อสู้กันในสนามวาทกรรมดังกล่าว

อย่างไรก็ดี แม้จะมีการศึกษาการเมืองระหว่างประเทศของไทยกับลาวอยู่ แต่งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งในการประกอบสร้างอัตลักษณ์ความเป็นลาวในสื่อบันเทิงไทยยังไม่ค่อยมีผู้ทำการศึกษา¹³ โดยส่วนใหญ่มุ่งเน้นแต่ประเด็นปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับกรณีข้อพิพาทเรื่องดินแดน ความร่วมมือทางเศรษฐกิจ ปัญหาลักลอบเข้าเมือง การปราบปรามยาเสพติด และแรงงานต่างด้าว หรือหากสนใจเรื่องการประกอบสร้างอัตลักษณ์ความเป็นลาวของไทย ก็มุ่งไปที่การศึกษาสื่อที่ผลิตความรู้แบบเป็นทางการ (Official knowledge) อย่างเช่น ตำราเรียน (วารุณี โอสธารมย์ และคณะ, 2544; สุเนตร ชุตินทรานนท์ และคณะ, 2549; สุภาพร คงศิริรัตน์, 2548) ทั้งๆที่ความขัดแย้งในสื่อบันเทิงเกี่ยวกับการสร้างอัตลักษณ์ความเป็นลาวได้ส่งผลมาสู่ความขัดแย้งในโลกความเป็นจริงหลายครั้งหลายครา ไม่ว่าจะเป็นการเปิดเวทีที่แสดงความคิดเห็นในงานสัมมนาเรื่อง “สื่อมวลชนไทย-ลาวกับบทบาทในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ไทย-ลาว” (สมาคมไทย-ลาว, 2540) ที่หน่วยงานทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และสื่อมวลชนของลาวออกมาทักท้วงการนำเสนอความหมายลาวในแง่ลบจากสื่อต่างๆของไทยโดยเฉพาะรายการตลก เช่น การใช้คำว่า “ลาว” ในความหมายว่า “เซซ-เสล่อ-ล้ำหลัง-จิ้งเง่า” การประท้วงของสมาคมแม่หญิงลาว (กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2536) ที่อ้างว่านักร้องไทยแท้-อุเทน พรหมมินทร์ ได้ให้สัมภาษณ์ในรายการ “ทไวไลท์โชว์” ว่าไม่ขอแต่งงานกับหญิงชาวลาวเพราะสกปรกและค่อนข้างโง่ และข่าวลือเกี่ยวกับ “นิโคล เทริโอ” พูดจาถูกแม่หญิงลาวว่าสกปรกในรายการ “ทีลิว” (มีนาคม พ.ศ. 2543) ซึ่งทำให้คนลาวบางกลุ่มที่ไม่พอใจถือป้ายประท้วงในกรุงเวียงจันทน์พร้อมกับนำเทพและรูปถ่ายของนิโคลมาเผาทำลายทั้งเป็นการตอบโต้แม้ภายหลังได้มีการตรวจสอบเทพบันทึกภาพ แล้วไม่พบว่านักร้อง นักแสดง เหล่านี้ได้พุดถ้อยคำในลักษณะดังกล่าว (เจียน ธีระวิทย์, อติสร เสมอแย้ม และทานตะวัน มโนรมย์, 2544, น. 176-184) แต่เหตุการณ์นี้เป็นสัญญาณเตือนว่ามีความขัดแย้งที่ฝังตัวอยู่ในวาทกรรมเกี่ยวกับ “ความเป็นลาว” ที่ถูกถ่ายทอดผ่านสื่อบันเทิงของไทยที่คนลาวไม่ยอมรับ และพร้อมตอบโต้ออกมาในโลกความเป็นจริง สื่อบันเทิงจึงเป็นพื้นที่ที่คุกรุ่นไปด้วยความขัดแย้งที่คนลาวสั่งสมอยู่ในความรู้สึกที่ไม่ดีต่อคนไทยเรื่อยมา ตัวอย่างล่าสุด คือละครเรื่อง “เพลงรักริมฝั่งโขง” (บริษัทคำพอดี, 2550) ที่ผู้สร้างชาว

¹³ นักวิชาการที่เขียนเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้านผ่านสื่อบันเทิงเท่าที่พบ ได้แก่ อัมพร จิรัฐติกร (2545) และกำจร หลุยยะพงศ์ (2547)

ไทยมีเป้าหมายให้คนสองฝั่งโขงมีความเข้าใจกันมากขึ้น โดยนำเสนอเรื่องราวความรักของสาวลาวกับหนุ่มไทยเพื่อกระชับความสัมพันธ์ไทย-ลาวให้แน่นแฟ้นขึ้น และละครเรื่อง “จำปารักษา” (กัณทนา กรุป จำกัฒ มหาชน, 2550) ที่มีเป้าหมายสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนไทยและคนลาวเช่นเดียวกัน แต่ปรากฏว่าละครทั้งสองเรื่องไม่สามารถออกฉายได้หรือต้องมีกระบวนการปรับแก้หลายครั้งเพราะทางสถานทูตลาวประจำประเทศไทยแจ้งว่ามีบางฉากที่อาจส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศได้ เช่น ฉากพระเอกทิ้งดอกจำปา (ลั่นทม) ซึ่งเป็นดอกไม้ประจำชาติของลาวทิ้งบนพื้น เป็นต้น ทำให้บริษัทผู้ผลิตละครโทรทัศน์ทั้งสองรายของไทยต้องเปลี่ยนชื่อเรื่องและเปลี่ยนเนื้อเรื่องต่างๆที่เกี่ยวกับลาวออกไปเช่นเดียวกันกับกรณีภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะโลกตะลึง” (คมชัดลึก, 13-14 กุมภาพันธ์ 2550) สิ่งที่เกิดขึ้นสะท้อนได้ว่า คนลาวมีประสบการณ์ที่ไม่ดีกับสื่อไทยจนเกิดเป็นความไม่เชื่อใจต่อการนำเสนอของคนไทย และสื่อไทยเองอาจมีความอ่อนไหวน้อยเกินไปต่อความรู้สึกของคนลาวที่มีต่อคนไทย

ความบาดหมางจากความไม่เข้าใจวิถีชีวิต ความคิด และความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรมของคนไทยที่มีต่อลาวยังคงมีให้เห็น ซึ่งได้กระทบกระเทือนไปถึงความร่วมมือในด้านอื่นๆ สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากความสนใจในการศึกษามิติทางด้านวัฒนธรรมน้อยเกินไป ความร่วมมือด้านวัฒนธรรมของไทยกับลาวส่วนใหญ่ยังอยู่ในรูปแบบการแลกเปลี่ยนการแสดงโชว์วัฒนธรรมประจำชาติ โดยมีได้เน้นการศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจังต่อประเด็นปัญหาทางวัฒนธรรม (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2538, น. 75-118) และเมื่อการศึกษาประเด็นด้านวัฒนธรรมรวมถึงการเข้าใจในเรื่องอัตลักษณ์ความเป็นลาวน้อย จึงทำให้ขาดความเข้าใจความจริงที่รอบด้าน เพราะการแก้ปัญหาที่พยายามทำอยู่ มุ่งเน้นไปแต่ในด้านการเมืองและเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่ละเลยการแก้ปัญหาที่รากลึก “สำนึกความเป็นชาติ” ที่ฝังอยู่ในความทรงจำทางสังคมและมีการผลิตซ้ำอยู่ตลอดเวลา ความบาดหมางเล็กๆที่ฝังตัวอยู่นี้ย่อมทำให้ความสัมพันธ์ด้านอื่นๆ ไม่ราบรื่นไปด้วย เพราะความเป็นมิตรต่อกันย่อมต้องการศักดิ์ศรีที่เท่าเทียมกัน ไว้ใจกัน และเคารพซึ่งกันและกัน ไม่ใช่เต็มไปด้วยความหวาดระแวงอันทำให้เป็นอุปสรรคต่อความร่วมมือด้านอื่นๆ

นับตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2531 ที่ลาวเปิดเศรษฐกิจของประเทศ รายการโทรทัศน์และภาพยนตร์ของไทยต่างก็ไหลทะลักข้ามแม่น้ำโขงเข้าไปยังลาว ลาวเป็นประเทศเดียวในโลกที่สามารถเข้าใจภาษาไทยได้โดยไม่ต้องใช้ล่าม สื่อไทยที่ข้ามพรมแดน (spill over) ไปยังฝั่งลาวได้เป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของคนลาวเพราะภาษาไม่ได้เป็นอุปสรรค แต่การไหลข้ามพรมแดนของสื่อไทยไปฝั่งลาวนั้นนำไปสู่การมีปัญหาทางการทูตกันหลายครั้งจากกรณีการนำเสนอรูปแบบชีวิตชาวลาวแบบผิดๆของฝ่ายไทย งานวิจัยเรื่อง “ผลกระทบของสัญญาณวิทยุและโทรทัศน์ข้ามพรมแดนไทย-ลาว” โดยวิภา อุตมฉันท (2544) “ความสัมพันธ์ไทย-ลาวในสายตาคนลาว” โดยเขียน

ธีระวิทย์และคณะ (2544) และ “พฤติกรรมกรรมการรับชมและการรับรู้รายการละครโทรทัศน์ไทยของคนลาวในเวียงจันทน์” โดยผดุงรัตน์ โกศัย (2545) พบว่าสื่อของไทยเป็นที่นิยมในประเทศลาวอย่างมาก คนลาวรู้เรื่องการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของไทยผ่านสื่อข้ามพรมแดนได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะสื่อบันเทิงไทยที่ดำรงอยู่ในชีวิตประจำวัน (everyday life) ของคนลาว เช่น ละคร เพลง และภาพยนตร์ แต่ปัญหาอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นในการรับสื่อของไทย ก็คือ ความไม่พอใจของคนลาวที่มีต่อการนำเสนอภาพลักษณ์ลาวในแง่ลบ โดยเฉพาะประเด็นการสร้างภาพลาวที่ด้อยต่ำ ขบขัน และเป็นเชิงดูถูก ซึ่งในงานวิทยานิพนธ์เรื่อง “Thai Policy and Attitudes towards Laos since 1975” (1991) โดยเหียม พมมะจัน เอกอัครราชทูตสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวประจำประเทศไทย (ค.ศ. 1998-2006) ก็ได้มีการระบุข้อความส่วนหนึ่งไว้ว่า

“หลายปีที่ผ่านมา คนไทยทำตัวอยู่เหนือลาว... และดูถูกลาวผ่านสื่อต่างๆอยู่หลายครั้ง... คนไทยถูกสอนให้เชื่อว่าลาวเป็นจี๊ข้าของไทย...” ปัญหานี้เป็นสิ่งที่ไม่ควรมองข้าม ฝ่ายไทยต้องตระหนักว่าขณะที่มีการผลิตสื่อสำหรับคนไทยชม ยังมีเพื่อนบ้านชาวลาวคอยติดตามอยู่ด้วยเช่นกัน (อ้างจาก เขียน ธีระวิทย์ และคณะ, 2544, น. 55)

แต่ดังที่กล่าวมาข้างต้น คนไทยเรียนรู้และทำความเข้าใจวัฒนธรรมของประเทศเพื่อนบ้านน้อยเกินไป ทำให้ขาดความอ่อนไหวต่อสิ่งที่สามารถกระทบต่อความรู้สึกของประเทศเพื่อนบ้านได้ จากงานวิทยานิพนธ์ของ สุภาวดี นันตา(2545) เรื่อง “การเปิดรับสื่อวิทยุ-โทรทัศน์จากสปป.ลาวของผู้รับสารตามแนวชายแดนไทย” พบว่า คนลาวรับสื่อไทยมากกว่าคนไทยรับสื่อลาว คนไทยรับรู้เรื่องลาวผ่านสื่อของไทยมากกว่าเป็นการรับสื่อโดยตรงมาจากประเทศลาว เพราะโลกทุกวันนี้คนบริโภคสื่อมากขึ้น มนุษย์มีแนวโน้มรับรู้โลกผ่านสื่อมากกว่าประสบการณ์ตรง ดังนั้นความเข้าใจที่คนไทยมีต่อลาว จึงเป็นความเข้าใจด้วยสายตาของคนไทยที่มองจากสื่อออกไป ไม่ใช่เกิดจากการแลกเปลี่ยนโดยตรงระหว่างคนไทยกับคนลาว การรับรู้ที่ลึกลับเช่นนี้นำไปสู่การบาดหมางกันได้ในที่สุด เพราะอัตลักษณ์เกี่ยวกับลาวที่คนไทยผลิตผ่านสื่อออกมานั้นเป็นการมองด้วยอคติหรือความไม่เข้าใจคนลาวของคนไทย และเมื่อสื่อไทยนำเสนอภาพลาวด้วยสายตาด้วนลบของคนไทยมากขึ้นเท่าไร ก็ยิ่งทำให้เกิดช่องว่างความเข้าใจต่อกันมากขึ้นทุกที เช่น หากสื่อบันเทิงให้ความหมายของคนแต่งตัวเขยแทนคำว่า “ลาว” บ่อย ๆ ภาพลักษณ์ลาวที่ถูกตอกย้ำผ่านสื่อก็จะทำให้คนไทยเห็นไปได้ว่าลาวไม่พัฒนา ไม่ทันสมัย โดยไม่ได้สนใจโลกความเป็นจริงว่าลาวเป็นอย่างไร หรือสื่อบันเทิงไทยนิยมเสนอภาพตัวแทนคนลาวในฐานะคนใช้ในบ้าน มีนิสัยชอบอู้งาน

ภาพตัวแทนดังกล่าวเมื่อถูกถ่ายทอดผ่านสื่อบ่อย ๆ ก็สามารถเข้าไปกำหนดการรับรู้และการกระทำแบบนั้นให้กับผู้ชมได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เมื่อคนไทยจินตนาการถึงคนลาวก็จะนึกถึงภาพคนใช้ ความด้อยต่ำ และความขี้เกียจขึ้นมาก่อน ทั้งๆที่ตนเองไม่เคยมีประสบการณ์ตรงเกี่ยวกับคนลาวมาก่อนเลยก็ตาม โลกบันเทิงจึงไม่ได้หยุดอยู่เพียงแค่การรับชมรับฟัง แต่มันสามารถเข้าไปกำหนดการรับรู้ การสร้างความหมาย หรือการกระทำต่างๆให้เกิดขึ้นได้ในโลกความเป็นจริง

การศึกษาเรื่องอัตลักษณ์ความเป็นลาวผ่านภาพตัวแทนในสื่อบันเทิงไทย เป็นประเด็นที่มีความน่าสนใจในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เพราะสื่อบันเทิงเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวัน (everyday life) ของคนลาว สื่อบันเทิงเป็นได้ทั้งกลไกที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งหรืออาจใช้เป็นเครื่องมือในการเชื่อมความสัมพันธ์ต่อกันก็ได้ โดยผู้วิจัยเห็นว่า “ความเป็นลาว” ที่ถูกประกอบสร้างในโลกสัญลักษณ์เปลี่ยนแปลงและลื่นไหลได้ ความเป็นลาวเป็นความหมายที่ไม่ได้หยุดนิ่ง แต่มีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมและการต่อสู้เชิงอำนาจของกลุ่มฝ่ายต่างๆ และการลงรหัส “ความเป็นลาว” ในสื่อบันเทิงก็เป็นหนึ่งในช่องทางที่สามารถต่อยอด ผลิตซ้ำ หรือรื้อสร้างได้ ดังนั้น หากเปลี่ยนแปลงความหมายในโลกสัญลักษณ์ของสื่อบันเทิงที่มีต่อลาวได้ การปรับความสัมพันธ์ไทย-ลาวในโลกความเป็นจริงก็ย่อมเปลี่ยนแปลงตามได้เช่นกัน และสิ่งนี้คือ “อำนาจแห่งความรู้สึกระของสื่อบันเทิง” (กาญจนา แก้วเทพและคณะ, 2545)

1.1.6 ภาพยนตร์กับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

“ภาพยนตร์เป็น “ภาษาโลก” ที่สามารถเข้าถึงได้ทั้งคนที่ไม่รู้หนังสือและที่มีการศึกษา ข้อต่อรองจึงไม่น้อยไปกว่าอำนาจการควบคุมจิตใจและอารมณ์ของมนุษย์เลยทีเดียว ความที่ในกรณีนี้สุนทรียศาสตร์เกิดไปสัมพันธ์ทั้งกับเรื่องราวทางเศรษฐกิจและกับกิจการเมือง...ภาพยนตร์จึงเป็นพลังทางวัฒนธรรมที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก” (Robert Gessner, 1968, p.426 อ้างถึงใน บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา, 2533, น. 25)

ในศตวรรษที่ 20 ทั้งค่ายเสรีนิยมและสังคมนิยมต่างมองว่าภาพยนตร์เป็นส่วนหนึ่งของพลังทางอุดมการณ์และมีอิทธิพลในการกำหนดทิศทางของสังคมโลก ด้วยเหตุนี้กลไกของรัฐมหาอำนาจในค่ายสังคมนิยมอย่างสหภาพโซเวียตจึงตัดสินใจเข้ามาผูกขาดกิจการภาพยนตร์หลังจากการปฏิวัติเมื่อปีพุทธศักราช 2460 (1917) และค่ายเสรีนิยมอย่างสหรัฐอเมริกาที่เข้ามามีบทบาทสนับสนุนการขยายตัวของอุตสาหกรรมภาพยนตร์ของตนในโลก แต่ละปีมีผู้บริโภค

ภาพยนตร์นับพันล้านคน อันหมายความว่า ภาพยนตร์ได้มีส่วนในการกำหนดจิตสำนึกและพฤติกรรมในโลกอย่างมาก แต่นักวิชาการไทยมักมีอคติต่อการศึกษาบทบาทของภาพยนตร์เพื่อนำมาใช้ในการวิเคราะห์ทางสังคม (Social analysis) โดยอ้างว่าภาพยนตร์เป็นเพียง “ความบันเทิง” หรือ “ความรู้สึกระ” ยิ่งไปกว่านั้น บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา มองว่านักวิชาการไทยโดยมากมักมองภาพยนตร์ไทยเป็นเรื่อง“น้ำเน่า”ไม่มีความสำคัญทางสังคมที่ควรใส่ใจ ทั้งๆที่ภาพยนตร์อยู่ในฐานะที่เป็นเอกสารทางสังคมที่มีศักยภาพที่จะทำให้เราเข้าใจสังคมไทยได้ดีขึ้นเป็นอย่างมาก (บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา, 2533, น. 30) เช่นเดียวกับศูนย์ศึกษาวัฒนธรรมร่วมสมัยแห่งเบอร์มิงแฮม (Centre for Contemporary Cultural Studies at Birmingham-CCCS) หรือเรียกย่อๆว่าสำนักวัฒนธรรมศึกษา (cultural studies) วิจารณ์ว่าสื่อบันเทิงถูกจัดให้เป็นเรื่องที่ถูกขึ้นมีคุณค่าเพียงแค่การให้ความบันเทิง เมื่อสำนึกนี้ได้ไหลเข้าไปในโลกวิชาการ ทำให้นักวิชาการขาดเครื่องมือที่สำคัญในการทำความเข้าใจสังคมและวัฒนธรรม (สมสุข หินวิมาน, 2548, น. 402-418)

จุดเด่นของสื่อภาพยนตร์มีหลายประการ อาทิ ภาพยนตร์เป็นศิลปะเพื่อมหาชน เป็นที่นัดพบทางจิตวิทยาของมวลชน ภาพยนตร์เป็นสื่อที่มีการผูกเรื่องโดยนำสิ่งต่างๆมาเรียงร้อยปะติดปะต่อเข้าไว้ด้วยกันในการเล่าเรื่อง โดยมีการประกอบสร้างสัญลักษณ์ต่างๆให้ผู้ชมมีอารมณ์คล้อยตามไปกับเรื่อง มายาในภาพยนตร์จึงสามารถหลอกลวงได้ดียิ่งกว่าหนังสือที่หยิบยืมมาจากห้องสมุดนัก (บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา, 2533, น. 26-27) ภาพยนตร์เป็นสิ่งที่เกิดจากการตกผลึกทางความคิดผ่านกาลเวลาที่เชื่อมอดีตกับปัจจุบันเข้าไว้ด้วยกัน สิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมาในภาพยนตร์ก็คือร่องรอยการเชื่อมต่อกับความคิดต่างๆของผู้คนในสังคมที่มีต่อเรื่องนั้นๆ (กาญจนา แก้วเทพ, 2547, น. 23-24) ภาพยนตร์เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของผู้คน ทำหน้าที่ในการผลิตและผลิตซ้ำนัยสำคัญทางวัฒนธรรมผ่านภาพตัวแทนซึ่งเป็นกระบวนการทางสังคมในการสร้างภาพเสียง เครื่องหมาย เพื่อบ่งบอกถึงบางสิ่งบางอย่าง (Turner, 1988, pp. 38-40) คุณลักษณะดังกล่าวทำให้ภาพยนตร์ไม่ได้มีไว้เพียงแต่ให้ความบันเทิงแก่ผู้ชมเท่านั้น แต่ภาพยนตร์สามารถใช้เป็นวัตถุดิบในการศึกษาทางวิชาการได้ด้วย

เม็ตตี ฮัจจอร์ต และสก็อต แมคเคนซี (Hjort and Mackenzie, 2000, pp. 1-15) ใน Cinema & Nation กล่าวถึงความสำคัญของภาพยนตร์ว่า ภาพยนตร์ไม่ใช่แค่งานความคิดสร้างสรรค์ที่ผู้ผลิตบรรจงถ่ายทอดความคิดของตนไปสู่ผู้ชม แต่ภาพยนตร์เป็นที่รวมความปรารถนา อุดมการณ์ ปรัชญาความคิด ภาษา ในสังคมเข้าไว้ด้วยกัน ฮัจจอร์ต และ แมคเคนซี ได้เปิดประเด็นการศึกษาภาพยนตร์ในมิติเรื่อง “ชาติ” (nation) เขาพบว่าในภาพยนตร์มีแนวคิดสำคัญๆเกี่ยวกับเรื่องชาติปรากฏอยู่ เช่น แนวคิดเรื่องการผสมผสาน (hybridity) ความหลากหลายทางวัฒนธรรม (multiculturalism) การข้ามชาติ (transnationalism) ชาตินิยม (nationalism) โลกาภิวัตน์

(globalization) ความเป็นพลเมืองโลก (cosmopolitanism) การเนรเทศ (exile) และหลังอาณานิคม (post-colonialism)

นอกจากนี้ ภาพยนตร์ยังจัดเป็นพื้นที่ในการสร้างชาติรูปแบบหนึ่ง que เรียกว่า “การสร้างชุมชนจินตนาการ” ซึ่งตามทัศนะของเบนเนดิก แอนเดอร์สัน (Anderson, 1991) กล่าวว่า “ชาติ” เป็นจิตสำนึกของผู้คนที่มาร่วมกัน แนวคิดนี้เปิดพื้นที่เรื่องชาติให้ไปไกลกว่าการมุ่งความสนใจเฉพาะในเรื่องพื้นที่ทางกายภาพหรือดินแดน วิธีการศึกษาเรื่องชาติในภาพยนตร์สามารถพิจารณาสองด้านไปพร้อมๆกัน ด้านแรกภาพยนตร์เป็นกลไกในการธำรงรักษาและสืบทอดอุดมการณ์ชาตินิยม แต่อีกด้านหนึ่งภาพยนตร์เป็นกลไกในการเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องชาตินิยมไปด้วยในตัว เพราะสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ในภาพยนตร์ก็คือการนำเสนอส่วนผสมของความแตกต่างหลากหลายทางสังคม (hybridity of diversity) ดังนั้นในภาพยนตร์จึงสะท้อนว่าชาติไม่ได้มีความเป็นหนึ่งเดียวกันชาติเต็มไปด้วยความแตกต่างทางเพศ ชนชั้น เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ และอื่นๆมากมาย

สำหรับการนำภาพยนตร์มาศึกษาในแวดวงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศนั้น โรเบิร์ต ดับเบิลยู เกรก (Gregg, 1998, pp.2-4) นักวิชาการชาวอเมริกัน ได้นำแนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างประเทศมาศึกษากับภาพยนตร์ โดยเกรกชี้ว่าภาพยนตร์สามารถใช้เป็นเครื่องมือสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศได้ ทว่าปัญหาโลกวิชาการด้านภาพยนตร์ศึกษาที่ผ่านมากลับมองข้ามความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ในขณะที่วิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศก็มองข้ามภาพยนตร์และวัฒนธรรมประชานิยม (popular culture) ทั้งที่ความจริงพบว่าชีวิตประจำวันของผู้คนกลับล้อมรอบไปด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่อยู่ทั้งในภาพยนตร์ โทรทัศน์ เพลง และวัฒนธรรมประชานิยมอื่นๆอยู่ตลอดเวลา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งแม้ว่าคนส่วนใหญ่ไม่มีประสบการณ์ตรงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแต่รับรู้เรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างประเทศผ่านสื่อต่างๆ โดยเฉพาะสื่อบันเทิงข้ามชาติ (transnational media)

สำหรับภาพยนตร์แม้เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นเพื่อความบันเทิง แต่ความจริงของเทคนิคการถ่ายทำและการเล่าเรื่องในภาพยนตร์สามารถโน้มน้าวผู้ชมให้คล้อยตามได้เหมือนนั่งอยู่ในเหตุการณ์นั้น เช่น ในขณะที่ชมภาพยนตร์ประวัติศาสตร์หรือภาพยนตร์ต่างประเทศ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไปแล้วในอดีตหรือเป็นสถานที่ที่ผู้ชมไม่เคยไปมาก่อน ผู้ชมทั่วโลกก็สามารถเห็นหรือเกิดจินตภาพร่วมจากภาพยนตร์ที่ถ่ายทอดเหตุการณ์หรือเรื่องราวของประเทศนั้นๆออกมาได้พร้อมๆกัน และอาจนำมาเปรียบเทียบกับประเทศของตนหรือประสบการณ์เดิมของตน นำไปสู่การเชื่อมโยงทางความรู้จนกลายเป็นฐานความรู้ด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศขึ้นมา จริงอยู่ที่ไม่มีผู้ชมคนไหนที่ต้องการชมภาพยนตร์เพราะต้องการเรียนรู้เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเป็นเป้าหมายหลัก แต่ความบันเทิงของภาพยนตร์กลับสามารถกำหนดวิธีคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์

ระหว่างประเทศให้กับผู้ชมมากขึ้นเรื่อยๆได้ด้วยเทคนิคการนำเสนอที่แนบเนียน เช่น แนวคิดเรื่องความมั่นคงของโลกที่สอดแทรกลงไปในภาพยนตร์เรื่องเจมส์ บอนด์ 007 เจมส์ บอนด์ในแต่ละภาค ได้มีการกำหนดตัวผู้ร้ายให้มีลักษณะเป็นไปตามสายตาของจักรวรรดินิยมตะวันตก อาทิ ภาพยนตร์เรื่องเจมส์ บอนด์ในยุคสงครามเย็น ได้สร้างตัวร้ายให้เป็นชาวรัสเซีย หรือในยุคสงครามก่อการร้าย ผู้ร้ายหน้าตาจะใกล้เคียงกับชาวตะวันออกกลาง หรือหากผู้ชมชมภาพยนตร์แนวสงคราม/สันติภาพ ก็สามารซึมซับแนวคิดแบบสังคมนิยม (realism) และเสรีนิยม (liberalism) เข้าไปในการรับรู้ได้ ภาพยนตร์จึงมีศักยภาพในการปรุงแต่งและแปลงแนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่เป็นนามธรรมให้กลายเป็นรูปธรรมผ่านภาพตัวแทน (representation) ต่างๆได้ และที่สำคัญภาพยนตร์ยังเป็นพื้นที่ที่ก่อให้เกิดการถกเถียงประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างประเทศขึ้นมาได้ เช่น ภาพยนตร์เกี่ยวกับสงครามโลกสามารถนำมาสู่ข้อถกเถียง เพราะการตีความเหตุการณ์ย่อมแตกต่างกันไปทั้งตัวผู้สร้างภาพยนตร์และผู้ชมภาพยนตร์ โดยขึ้นกับประสบการณ์และผลประโยชน์ของคนแต่ละคน ในการตีความเรื่องราวเหล่านั้นออกมา ข้อเสนอของเกรกในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศจากภาพยนตร์ คือ การหันมาใช้กรอบการตีความเพื่อทำความเข้าใจความหมายที่ซ่อนอยู่ (hidden meaning) แทนที่จะใช้วิธีการแบบสำนักพฤติกรรมศาสตร์ (behaviorism) ที่ไม่อาจทำให้เราเข้าใจความหมายของปรากฏการณ์ต่างๆได้อย่างรอบด้าน

สำหรับแวดวงนักวิชาการของไทยที่นำสื่อภาพยนตร์มาใช้ในการศึกษาในมิติความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ได้แก่ กำจร หลุยยะพงศ์ (2547) ซึ่งใช้ในแนวทางวัฒนธรรมศึกษา (Cultural studies) มาเป็นเกณฑ์การวิเคราะห์ภาพยนตร์ในอุษาคเนย์ กำจรได้กล่าวถึงการขาดหายไปของงานศึกษาทางด้านสื่อมวลชนที่น่าจะเข้าไปช่วยในการมองความสัมพันธ์ในอุษาคเนย์ได้ลุ่มลึกขึ้น เหตุผลที่กำจรเลือกศึกษาภาพยนตร์เพราะที่ผ่านมการศึกษาอุษาคเนย์มักให้ความสำคัญกับการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรมชั้นสูง ภาษา แต่หลงลืมการศึกษาภาพยนตร์ ทั้งๆที่เป็นสื่อที่อยู่ในชีวิตประจำวัน

กาญจนา แก้วเทพ ในคำนำ “หนังอุษาคเนย์: การศึกษาภาพยนตร์แนววัฒนธรรมศึกษา” (2547, น. 23) กล่าวว่าภาพยนตร์ในสายตานักประวัติศาสตร์มักถูกมองว่าเป็นประวัติศาสตร์ที่บิดเบือน แต่ในมุมมองของนักภาพยนตร์เห็นว่าประวัติศาสตร์ก็คือภาพยนตร์ที่ไม่ค่อยมีคนดูแลเท่าไร ส่วนทัศนะของนักวิชาการสำนักมาร์กซ์อย่างกริมซ์และอัลธูแซร์มองว่าภาพยนตร์ไม่ใช่เป็นแค่สื่อบันเทิง แต่ภาพยนตร์เป็นเครื่องมือในการสอดใส่อุดมการณ์บางอย่างลงไปด้วย (Edensor, 2002, pp. v-viii) เช่น ภาพยนตร์ไทยที่พูดถึงพม่าก็สอดใส่อุดมการณ์เกลียดพม่าลงไป ภาพยนตร์ตะวันตกพูดถึงโลกที่สามก็สอดใส่อุดมการณ์ความด้อยพัฒนาลงไป เป็นต้น ภาพยนตร์จึงมี “การเมือง” แฝงอยู่ภายในตัวของมันเอง นอกจากนี้ภาพยนตร์มีศักยภาพในการประกอบสร้างความ

เป็นจริง ที่ทำให้เรื่องสมมติดูสมจริงจนเชื่อคล้อยตามได้ง่าย เช่น ภาพยนตร์เรื่อง “บางระจัน” ได้ประกอบสร้างอัตลักษณ์ความโหดเหี้ยมของพม่าในอดีต แม้ผู้ชมคนไทยไม่เคยอยู่ในอดีตยุคนั้นก็รู้สึกเกลียดชังพม่าขึ้นมาได้ เป็นต้น ดังนั้นกรณีการวิเคราะห์อัตลักษณ์ความเป็นชาติในภาพยนตร์สามารถทำให้เห็นการลงรหัสมายาคติและการประกอบสร้างเรื่องชาติจากกลุ่มสังคมที่แตกต่างหลากหลายผ่านภาพตัวแทนต่างๆที่บ่งบอกถึงร่องรอยความคิดของผู้คนในสังคมกลุ่มต่างๆที่มีต่อเรื่องนั้นๆ

1.1.7 ภาพยนตร์ไทยกับการสร้างอัตลักษณ์ความเป็นลาว: กรณี “หมากเตะโลกเตะลิง”

ภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะโลกเตะลิง” เป็นตัวอย่างการปะทะของความขัดแย้งในโลกสัญญาสู่โลกความเป็นจริงที่กระทบต่อความสัมพันธ์ไทย-ลาวในระดับกว้างและแสดงถึงการต่อสู้ทางความหมายเกี่ยวกับ “ความเป็นลาว” ของคนลาวอย่างเป็นทางการ โดยฝ่ายลาวได้ออกมาประท้วงค่ายหนังจีทีเอช บริษัทผู้ผลิตภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะโลกเตะลิง” ของไทย เนื่องจากไม่พอใจที่ภาพยนตร์เรื่องดังกล่าวสร้างอัตลักษณ์ความเป็นลาวที่ขัดกับสิ่งที่คนลาวเป็น เนื้อหาในภาพยนตร์ได้นำความเป็นลาวมาล้อเลียนให้เป็นเรื่องตลกด้วยสโลแกนที่ว่า “ลาวจะไปบอลโลก” การต่อต้านเกิดขึ้นทั้งในระดับภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน โดยทางสถานเอกอัครราชทูตลาวประจำประเทศไทยได้แจ้งเตือนไปยังกระทรวงการต่างประเทศของไทยให้ดำเนินการแก้ไขก่อนที่ปัญหาจะบานปลาย ส่วนประชาชนลาวก็ได้ออกมาประท้วงให้ผู้ผลิตภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะโลกเตะลิง” ให้แสดงความรับผิดชอบต่อสิ่งที่เกิดขึ้น การดำเนินการขั้นตอนแรกคือให้ยุติการฉายภาพยนตร์ ต่อจากนั้นให้บริษัทผู้สร้างออกมากล่าวขอโทษคนลาว ซึ่งทางผู้บริหารค่ายจีทีเอชได้นำดอกไม้เข้าพบกับนาย เขียม พมมะจัน เอกอัครราชทูตลาวประจำประเทศไทยเพื่อขอขมา และนำคำชี้แจงไปแก้ไขปรับปรุงก่อนนำออกฉายอีกครั้ง คำชี้แจงนั้นก็คือให้ผู้สร้างภาพยนตร์ตัดสิ่งต่างๆที่เกี่ยวข้องกับลาวออกไปให้หมดจากภาพยนตร์ ทำให้ผู้สร้างภาพยนตร์ “หมากเตะโลกเตะลิง” ต้องลงทุนเพิ่มเติมอีก 3 ล้านบาทเพื่อทำการลบภาพต่างๆเกี่ยวกับลาวออกไปด้วยเทคนิคทางคอมพิวเตอร์ เช่น ธงชาติลาว ตราสินค้าโลโก้ต่างๆของลาว ตราสัญลักษณ์ลาวตรงหน้าอกเสื้อนักฟุตบอล เป็นต้น และเปลี่ยนเสียงคำว่า “ลาว” ไปเป็น “อาวี” ซึ่งเป็นประเทศสมมติด้วยการพากย์ทับเข้าไปใหม่ พร้อมกับการเปลี่ยนชื่อเรื่องใหม่เป็น “หมากเตะริเทิร์นส” เหตุการณ์นี้นับเป็นความสำเร็จในไม่ก็ครั้งของชาวลาวที่สามารถรื้อถอนการประกอบสร้างคำว่า “ลาว” ในผลงานของคนไทยที่ประกอบสร้างความเป็นลาวในแบบที่คนลาวไม่ยอมรับได้อย่างเป็นรูปธรรม และเป็น

ครั้งแรกที่ภาครัฐ เอกชน และประชาชนลาวได้รวมตัวกันใช้มาตรการหลายอย่างตอบโต้สื่อบันเทิงไทยอย่างเปิดเผยและตรงไปตรงมาจนอาจทำให้เกิดความขัดแย้งที่รุนแรงได้

ความขัดแย้งจากกรณีภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะ โลกตะลึง” สะท้อนให้เห็นว่า สังคมไทยจำเป็นต้องเรียนรู้ “ความเป็นเรา” และ “ความเป็นลาว” ไปพร้อมๆ กันให้มากขึ้น แม้ว่ากลุ่มผู้สร้างภาพยนตร์ชี้แจงว่าไม่ได้มีเจตนาดูถูกคนลาว แต่ต้องการสร้างชิ้นเพื่อความบันเทิงเท่านั้น ซึ่งเป็นคำกล่าวที่ไม่แตกต่างจากนาย รัชญา โพธิ์วิจิตร นายกสภาคมตลกแห่งประเทศไทยในงานสัมมนาเรื่อง “สื่อมวลชนไทย-ลาว กับบทบาทในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ไทย-ลาว” เมื่อปี พุทธศักราช 2540 จัดโดยสมาคมไทย-ลาว ร่วมกับกรมสารนิเทศ กระทรวงการต่างประเทศ จังหวัดอุดรธานี ที่กล่าวไว้ว่า “ผมอยากให้มองตลกหรือดูตลกเพื่อความสนุกสนานมากกว่าดูเพื่อจับผิด... แต่ก็ยินดีที่จะไปปรับปรุงแก้ไข” เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำๆ ในแวดวงบันเทิงไทยดังกล่าวแสดงว่าคนไทยมีความทรงจำทางสังคมบางอย่างเกี่ยวกับคนลาวที่เราพูดถึงหรือแสดงออกถึงด้วยความเคียดแค้นและยอมรับกันได้ว่าการนำลาวมาพูดเล่นนั้นไม่ใช่เรื่องที่ต้องนำมาคิดเป็นจริงเป็นจัง แต่ผู้วิจัยกลับมองว่าการประกอบสร้างอัตลักษณ์ “ความเป็นลาว” ของสื่อไทยในบางลักษณะอาจมีแนวโน้มเป็นภัยคุกคามที่กำลังกัดกร่อนความสัมพันธ์อันดีระหว่างไทยกับลาวลงไปเรื่อยๆ และหากสะสมมากขึ้นอาจกลายเป็นชนวนนำไปสู่ความขัดแย้งที่ฉับพลันรุนแรงอย่างง่ายดาย เพราะที่ผ่านมามีคนลาวมีประสบการณ์การรับรู้เกี่ยวกับการประกอบสร้างอัตลักษณ์ความเป็นลาวในสื่อต่างๆ ของไทยในแง่ลบอยู่เสมอ ดังนั้นกรณีปัญหาความขัดแย้งจากการสร้างอัตลักษณ์ความเป็นลาวในสื่อบันเทิงไทยจึงเป็นสิ่งที่ไม่ควรมองข้ามในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

กรณีความขัดแย้งไทย-ลาวจากภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะ โลกตะลึง” แสดงให้เห็นชัดเจนว่าการขยายกรอบการศึกษาทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่ไปไกลกว่าการเน้นเรื่องเศรษฐกิจ การเมือง การทหาร เป็นสิ่งจำเป็น การมุ่งให้ความสนใจแต่มิติทางเศรษฐกิจการเมืองอาจไม่เพียงพอต่อการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างไทยกับลาวได้ เพราะถึงแม้ความร่วมมือทางเศรษฐกิจไทย-ลาวดีขึ้นเรื่อยๆ ก็ไม่ได้หมายความว่าความขัดแย้งไทย-ลาวได้หมดไป ปัญหาสำคัญที่มักถูกละเลยไปคือมิติทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งต้องอาศัยการทำความเข้าใจ (understanding) เกี่ยวกับความหมายในระดับสัญลักษณ์ (sign) การตีความ (interpretation) การเข้ารหัส/การถอดรหัส (encoding and decoding) และพิจารณาถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านวาทกรรมชุดต่างๆ (discourses) ดังที่โคริน เฟื่องเกษม (2548, น. 175) ได้เคยกล่าวว่า สังคมโลกและการเมืองโลกมิได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นจากมนุษย์ จากความคิด ความเชื่อ ภาษา วาทกรรม เครื่องหมาย สัญลักษณ์ต่างๆ ของมนุษย์และกลุ่มมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในชาติในรัฐ

ดังนั้น งานวิจัยชิ้นนี้จึงมุ่งศึกษาภาพตัวแทนความเป็นลาวที่ถูกนำเสนอผ่านภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะ” เพื่อเป็นกรณีศึกษาให้คนไทยเข้าใจถึงความขัดแย้งในโลกสัญญาผ่านสื่อ ซึ่งเป็นความขัดแย้งรูปแบบหนึ่งที่ดำรงอยู่ในความสัมพันธ์ไทย-ลาวมานาน นอกจากนี้ผู้วิจัยต้องการแสดงให้เห็นถึงกระบวนการประกอบสร้างอัตลักษณ์ความเป็นลาว ซึ่งทำให้เห็นมิติการต่อสู้ทางการเมืองในความหมายใหม่ที่ไม่ได้ใช้อาวุธเป็นอำนาจ แต่อำนาจอยู่ที่การสร้าง “ความหมาย” ให้กับสิ่งต่างๆ ให้ดูเป็นธรรมชาติ และการนิยามความหมายก็ยังเป็นพลังอำนาจที่ไม่หยุดนิ่ง เพราะ ที่ใดมีอำนาจที่นั่นย่อมมีการตั้งการยอมรับ การรอมชอม การต่อรอง และการต่อต้าน ดังนั้นในงานวิจัยฉบับนี้จึงสนใจต่อการต่อสู้ทางความหมายในเชิงอำนาจจากส่วนต่างๆ ที่เข้ามาปฏิบัติสัมพันธ์กันด้วย

สำหรับงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยเลือกแนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศผ่านโลกสัญญาเกี่ยวกับอัตลักษณ์ความเป็นลาว เนื่องจากกรณีความขัดแย้งดังกล่าวเกิดขึ้นในมิติความสัมพันธ์เชิงสัญญา การต่อสู้เชิงสัญญาในเรื่องภาพตัวแทน (representation) เป็นการเมืองทางความหมายรูปแบบใหม่ที่ทวีความสำคัญในโลกปัจจุบัน (politics of meaning) และภาพยนตร์เป็นพื้นที่ของระบบสัญญาแบบหนึ่งที่ถูกรุ่นไปด้วยการต่อสู้ทางอุดมการณ์หลายชุด เป็นทั้งกระบวนการที่มีการผลิต ผลิตซ้ำ และรื้อสร้าง โดยมีคนกลุ่มต่างๆ เข้าไปต่อสู้แย่งชิงความหมาย ดังนั้นความขัดแย้งในโลกสัญญาไม่เคยหยุดอยู่เพียงการผลิตความหมาย (production of meaning) แต่มีภาคปฏิบัติการตามมาเสมอทั้งในรูปของการเผยแพร่ความหมายออกไป (distribution or circulation of meaning) การปะทะกันของอำนาจหลายทิศทางเมื่อเข้าสู่มิติการบริโภคความหมาย (consumption) และการผลิตซ้ำความหมายนั้นเป็นระยะๆ (reproduction) ทั้งนี้ การพิจารณาอำนาจในการนิยามว่าใครบ้างมีอำนาจเข้าไปร่วมกำหนดนิยาม แล้วนิยามไว้อย่างไร และแสดงออกด้วยวิธีใด จึงเป็นแนวคิดที่น่าสนใจที่จะนำมาใช้ในการศึกษาวิจัยปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศให้มากขึ้น

สำหรับวิธีการศึกษาเรื่องอัตลักษณ์/ภาพตัวแทนความเป็นลาวในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้เลือกใช้แนวคิดกลุ่มวัฒนธรรมศึกษาเชิงวิพากษ์ (critical cultural studies) โดยสำนักวัฒนธรรมศึกษาซึ่งมีรากฐานความคิดมาจากสำนักมาร์กซิสต์มองว่าสื่อบันเทิงเป็นแหล่งผลิตวาทกรรมต่างๆ มากมายในสังคมยุคนี้ และสามารถซ่อนอุดมการณ์และวาทกรรมต่างๆ ได้อย่างแนบเนียนภายใต้ “หน้ากาก” ของคำว่า “ความบันเทิง” ดังที่ แกรมม์ เทิร์นเนอร์ (Turner, 1988, pp. 38-40) กล่าวว่า สำนักวัฒนธรรมศึกษาให้ความสนใจเกี่ยวกับวิถีชีวิตประจำวันของผู้คน (everyday life) ซึ่งสื่อบันเทิงอย่างวิทยุ โทรทัศน์ ดนตรี เพลง และภาพยนตร์เป็นสื่อในชีวิตประจำวันของมนุษย์ การเรียนรู้วัฒนธรรมสามารถเรียนรู้ผ่านสื่อบันเทิงต่างๆ ได้เพราะสื่อบันเทิงอยู่ในฐานะปฏิบัติการทางสังคมรูปแบบหนึ่ง วัฒนธรรมถูกนิยามใหม่ว่าเป็นกระบวนการที่สร้างขึ้นมาจากวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม

เป็นระบบการผลิตความหมาย การรับรู้ หรือจิตสำนึก และมีการแสดงออกผ่านภาพตัวแทนที่จะ ทำให้เห็นการสัประยุทธ์ของอุดมการณ์ต่างๆภายในสังคมนั้นๆ

ภาพยนตร์เป็นสื่อชนิดหนึ่งที่สำนักวัฒนธรรมศึกษาให้ความสนใจ เพราะถือเป็น วัฒนธรรมชนิดหนึ่งในชีวิตประจำวันของมนุษย์ ภาพยนตร์เป็นแหล่งผลิต/ผลิตซ้ำอุดมการณ์และ ระบบคุณค่าต่างๆผ่านภาพตัวแทนที่แสดงออกมาเป็นภาพ เสียง และสัญญาณต่างๆ เพื่อยืนยันความมี ตัวตนของการดำรงอยู่ของสิ่งนั้นๆในสังคม ศูนย์ศึกษาวัฒนธรรมร่วมสมัยแห่งเบอร์มิงแฮม (Centre for Contemporary Cultural Studies at Birmingham-CCCS) เป็นสถาบันที่บุกเบิกแนวคิดการศึกษา วัฒนธรรมร่วมสมัย ที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิด โครงสร้างนิยมแนวสัญวิทยา และแนวคิดเรื่อง อุดมการณ์ของอัลธูแซร์ ทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษาเปลี่ยนกระบวนทัศน์การวิเคราะห์ภาพยนตร์จาก แนวทางทฤษฎีภาพสะท้อน (reflection theory) ทฤษฎีหน้าที่นิยม (functional theory) และทฤษฎี โครงสร้างนิยม (structuralism) ซึ่งเป็นทฤษฎีกระแสหลักในการศึกษาสื่อมวลชนไปสู่การเมืองทาง ความหมาย จุดเปลี่ยนของสำนักวัฒนธรรมศึกษา ได้แก่

1) การเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากทฤษฎีภาพสะท้อนที่เชื่อว่าภาพยนตร์เป็นกระจก สะท้อนภาพ (reflection) ฐานความคิดของทฤษฎีนี้เชื่อว่า “ของจริง” มีดำรงอยู่ในธรรมชาติอยู่ก่อน แล้ว และภาพยนตร์ทำหน้าที่เป็นเพียงกระจกสะท้อนภาพนั้นออกมา แต่ทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษาเชื่อว่า “ของจริง” จะเป็นอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับว่าภาพยนตร์ประกอบสร้างขึ้นมาแบบไหนมากกว่า (construction) เพราะภาพยนตร์สามารถสร้าง “ภาพ” ได้โดยไม่ต้องมี “ของจริง” ก็ได้ เช่น ทุกวันนี้ สงครามการสู้รบระหว่างไทยกับพม่ายุติลงไปนานแล้ว แต่ภาพของทหารพม่าโผล่หัวที่เป็นศัตรู ของไทยยังคงถูกภาพยนตร์ปลุกขึ้นมาให้กลายเป็น “ศัตรูวันนี้” อยู่ตลอดเวลา

2) การย้ายกระบวนทัศน์จากทฤษฎีหน้าที่นิยม (functionalism) ที่เน้นการวิเคราะห์ บทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนเพียง 2-3 ประการ ได้แก่ ให้ข่าวสาร ความรู้ และความบันเทิง ซึ่งเป็น บทบาทหน้าที่ที่คับแคบเกินไป ดังนั้นทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษาจึงได้ขยายการวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ ของสื่อมวลชนออกไปในเรื่องของการต่อสู้ทางความหมาย (struggle of meaning) ได้แก่ หน้าที่การ ต่อสู้ทางอุดมการณ์ หน้าที่แย่งชิงพื้นที่สาธารณะ หน้าที่รื้อถอนความหมายเดิมแล้วสร้างความหมาย ใหม่ เป็นต้น

3) การย้ายจุดสนใจจากทฤษฎีโครงสร้างนิยมที่ให้ความสนใจเรื่องโครงสร้าง หรือ วิเคราะห์เพียงเฉพาะแค่ตัวบท (textual analysis) แต่ทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษาให้ความสำคัญกับทั้ง โครงสร้างและปัจเจก (structure and agency) การวิเคราะห์ตัวบทจะดูความสัมพันธ์ภายในระบบที่ ประกอบสร้างความหมายต่างๆขึ้นมาเป็นโครงสร้าง ส่วนการวิเคราะห์ผู้รับสาร ไม่ได้วิเคราะห์ดู ผลกระทบของสื่อต่อผู้รับสาร (passive audience) แต่เป็นการอ่านการตอบสนองของผู้รับสารที่มี

ต่อการรับชมภาพยนตร์เรื่องนั้นๆ (active audience) ปึงเจกถูกมองว่ามีอำนาจในการต่อต้าน/ต่อรองกับความหมายที่โครงสร้างลงรหัสมา ดังนั้นการตีความหมายของผู้ชมแต่ละคนหลังจากได้ดูภาพยนตร์ไปแล้วจึงเป็นประเด็นที่สำนักวัฒนธรรมศึกษานำมาพิจารณาด้วย

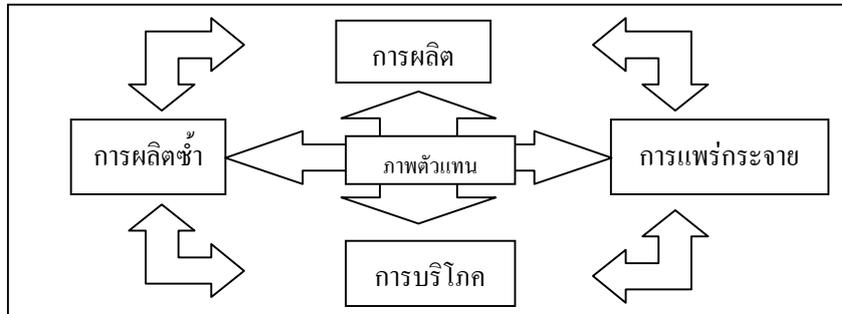
4) แม้สำนักวัฒนธรรมศึกษามีรากฐานมาจากกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองที่เน้นการวิเคราะห์ความขัดแย้งเรื่อง “ชนชั้น” (class conflict) แต่สำนักวัฒนธรรมศึกษาได้เคลื่อนแนวทางการวิเคราะห์ไปสู่เรื่องความขัดแย้งใหม่ๆ เช่น เพศ เชื้อชาติ ความเป็นโลก-ความเป็นชาติ-ความเป็นท้องถิ่น เป็นต้น (สมสุข หินวิมาน, 2548, น. 369-444)

โดยสรุปคือสำนักวัฒนธรรมศึกษาเปลี่ยนกระบวนทัศน์จาก

ทฤษฎีภาพสะท้อน (reflectionism)	→	ทฤษฎีการประกอบสร้างความจริงทางสังคม (constructionism)
ทฤษฎีหน้าที่นิยม (functionalism)	→	ทฤษฎีการต่อสู้ทางความหมาย (struggle of meaning)
ทฤษฎีโครงสร้างนิยม (structuralism)	→	ทฤษฎีว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างและปัจเจก (structure and agency)
ทฤษฎีมาร์กซ์ดั้งเดิม (classical Marxism)	→	ทฤษฎีมาร์กซ์สมัยใหม่ (neo-Marxism)

สจิว์ต ฮอลล์ (Hall, 1997) หนึ่งในบรรดานักคิดของสำนักวัฒนธรรมศึกษาได้สร้างกรอบการวิเคราะห์เกี่ยวกับการประกอบสร้างอัตลักษณ์เอาไว้ในเรื่องภาพตัวแทน (representation) ฮอลล์กล่าวว่า การประกอบสร้างอัตลักษณ์ผ่านภาพตัวแทนเป็นกระบวนการที่เป็นพลวัต (process/becoming) อัตลักษณ์ไม่ใช่ผลผลิตที่หยุดนิ่ง (product/being) แต่เป็นเรื่องของการผลิต (production) โดยกระบวนการประกอบสร้างอัตลักษณ์ผ่านภาพตัวแทนนั้นเป็นปฏิสัมพันธ์กันระหว่างการผลิต (production) การแพร่กระจาย (distribution) การบริโภค (consumption) และการผลิตซ้ำ (reproduction)

ภาพที่ 1.1
แสดงกระบวนการผลิต/ผลิตซ้ำความหมายโดย สจ๊วต ฮอลล์

ที่มา: Representation : Cultural Representations and Signifying Practices (Hall, 1997)

วิธีคิดของฮอลล์ ได้รับอิทธิพลมาจากกลุ่มมาร์กซิสม์ดั้งเดิมที่ให้ความสำคัญกับเรื่องวิธีการผลิต (mode of production) แต่กระบวนการผลิตตามนัยของมาร์กซิสม์ดั้งเดิมเน้นความขัดแย้งของชนชั้นในการผลิตทางเศรษฐกิจ ส่วนฮอลล์ได้เปลี่ยนจากมิติความขัดแย้งด้านการผลิตทางเศรษฐกิจมาสู่ความขัดแย้งที่เป็นมิติกระบวนการผลิตความหมายแทน กระบวนการผลิตจึงมุ่งศึกษาองค์ประกอบทั้งสี่ คือ การผลิต (production) การแพร่กระจาย (distribution) การบริโภค (consumption) และการผลิตซ้ำ (reproduction) โดยการผลิตความหมาย (production of meaning) เป็นเรื่องของการลงรหัสต่างๆเข้าไปในตัวทอย่างไตร่ตรอง (deliberative encoding) เพื่อชักจูงอารมณ์คนดูให้รู้สึกไปตามนั้น เมื่อผลิตเรียบร้อยแล้วก็แพร่กระจายออกไปตามสื่อต่างๆ (distribution) ส่งไปให้ผู้รับสารบริโภค (consumption) เมื่อผู้รับสารบริโภคจะเกิดการตีความได้ทั้งการยอมรับต่อตรงต่อต้านความหมายจากการลงรหัสของผู้ส่งสาร แล้วเกิดการผลิตซ้ำ (reproduction) ต่อไปได้เรื่อยๆทั้งในรูปแบบการยืนยันแบบเดิม การปรับเปลี่ยนบางส่วน การรื้อถอนแล้วสร้างใหม่ เป็นต้น ดังนั้นตัวทในแนวคิดของฮอลล์จึงเป็นตัวทเปิด (open text) ที่ทำให้เห็นอำนาจจากหลายๆส่วนเข้ามาปฏิบัติสัมพันธ์กัน (interaction) ในหลายๆแบบเพื่อเข้าไปประกอบสร้างความหมายภายในตัวท ผู้ที่มีอำนาจในการกำหนดความหมายจึงไม่ได้เป็นอำนาจของผู้ลงรหัสเท่านั้น แต่ผู้ถอดรหัสมิอำนาจในการตีความหมายในแบบใดแบบหนึ่งตามที่ตนเองเข้าใจได้ระดับหนึ่งด้วย ซึ่งกรณีภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะ โลกเตะลิง” ก็เป็นตัวอย่างหนึ่งของการต่อสู้ทางความหมายว่าด้วย “ความเป็นลาว” ที่เกิดขึ้น และส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ไทย-ลาวในระดับหนึ่ง

สำหรับงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยเลือกศึกษาเฉพาะประเด็น “ภาพตัวแทนความเป็นลาว” ในภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะ” ที่ถูกนำเสนอผ่านโครงเรื่อง ฉาก ตัวละคร และสัญลักษณ์ต่างๆ เพื่อดูว่าภาพยนตร์เรื่องดังกล่าวได้ประกอบสร้างอัตลักษณ์ความเป็นลาวขึ้นมาอย่างไร แล้วนำมา

เปรียบเทียบกับ การรับรู้ของคนไทยและคนลาวที่มีต่อตัวบทดังกล่าวว่าตีความเหมือนหรือแตกต่างอย่างไร สิ่งที่น่าสนใจก็คือการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในกระบวนการต่อสู้/ต่อรองทางความหมายเกี่ยวกับอัตลักษณ์ความเป็นลาวในรูปแบบต่างๆที่เกิดขึ้น เพื่อดูว่าอัตลักษณ์แบบใดที่คนลาวยอมรับ / ปฏิเสธ / ยอมรับบางส่วน / ปฏิเสธบางส่วน ในระดับมากน้อยแค่ไหนอย่างไร ซึ่งการยอมรับ/ปฏิเสธ/ยอมรับบางส่วน/ปฏิเสธบางส่วนในระดับต่างๆ สามารถส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ลาวในรูปแบบต่างๆได้ เช่น ความสัมพันธ์ในแบบการครอบงำ การสร้างความขัดแย้ง การต่อต้านชัดเจน การเชื่อมความสัมพันธ์ และการเจรจาต่อรอง อันเป็นการขยายมุมมองการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศผ่านโลกสัญญาและภาพตัวแทนความหมายนั่นเอง

1.2 ปัญหาคำการวิจัย

- 1) อัตลักษณ์ “ความเป็นลาว” ในภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะ” ถูกประกอบสร้างผ่านภาพตัวแทนในบริบทความเป็นชาติ ความเป็นท้องถิ่น และความเป็นโลกออกมาอย่างไร
- 2) การประกอบสร้างอัตลักษณ์ความเป็นลาวในภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะ” ถูกผู้ชมคนไทย และคนลาวตีความออกมาอย่างไร
- 3) ภาพตัวแทนความเป็นลาวในภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะ” ส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ลาวอย่างไร

1.3 กรอบการศึกษา

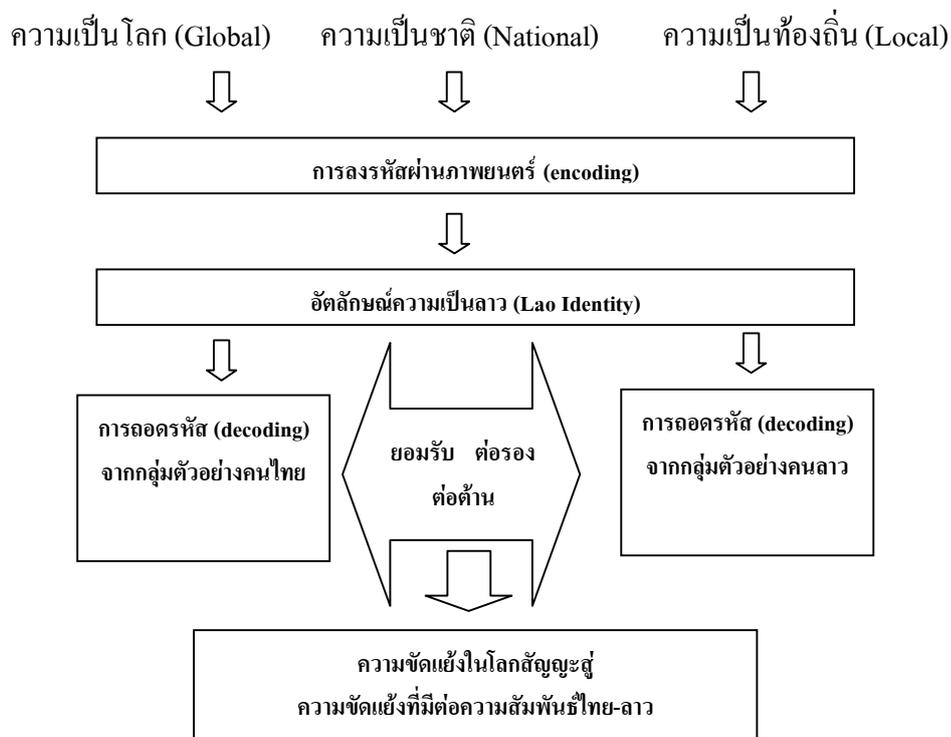
กรอบในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ แบ่งเป็น 3 ระดับ คือ

- 1) ระดับการวิเคราะห์ตัวบท (textual analysis) เป็นการศึกษาการลงรหัสความหมาย (encoding) ว่าด้วย “ความเป็นลาว” หรืออัตลักษณ์ “ความเป็นลาว” (Lao identity) ในภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะ” เพื่อพิจารณากลยุทธ์ในการประกอบสร้างความเป็นจริงว่าด้วย “ความเป็นลาว” และอุดมการณ์ต่างๆที่ฝังอยู่ในสังคมไทยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทย ลาว/อีสาน และโลก
- 2) ระดับการวิเคราะห์การรับสาร (reception analysis) เป็นการศึกษาการตีความของผู้รับสาร (decoding) โดยแบ่งกลุ่มผู้รับสารเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มตัวอย่างคนไทย และกลุ่มตัวอย่างคนลาว เพื่อพิจารณาถึงปฏิกิริยาต่อความหมายว่าด้วย “ความเป็นลาว” ในภาพยนตร์ว่าเป็นอย่างไร

3) ระดับภาคปฏิบัติการ (action analysis) ในการต่อสู้ทางความหมายว่าด้วย “ความเป็นลาว” จากโลกภาพยนตร์สู่โลกความจริง เพื่อพิจารณาว่าความขัดแย้งในโลกสัญญาจะสามารถส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ไทย-ลาวในโลกความเป็นจริงอย่างไร และหากฝ่ายไทยและลาวต้องการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน ทั้งสองฝ่ายควรมีการปรับท่าทีต่อการสร้างและการรับรู้ความหมายว่าด้วย “ความเป็นลาว” อย่างไรต่อไป

ภาพที่ 1.2

แสดงกรอบการศึกษาการประกอบสร้าง “อัตลักษณ์ความเป็นลาว”
จากภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะโลกตะลึง”

1.4 ขอบเขตในการวิจัย

ภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะโลกตะลึง” มีสองฉบับ ฉบับแรกมีชื่อว่า “หมากเตะโลกตะลึง” และฉบับหลังซึ่งเป็นฉบับแก้ไขมีชื่อว่า “หมากเตะรีเทิร์นส”

1) ช่วงแรก เป็นการเก็บข้อมูลจากภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะโลกตะลึง” ทั้งในรูปแบบข่าวประชาสัมพันธ์ บทสัมภาษณ์ หนังสือพิมพ์ เทปสัมภาษณ์ในรายการโทรทัศน์ ความ

คิดเห็นของประชาชนในเว็บไซต์ของไทยและลาว ตัวอย่างแผ่นปิดโฆษณาภาพยนตร์ โฆษณาตัวอย่างภาพยนตร์ และการชมภาพยนตร์ การเก็บข้อมูลใช้เวลา 10 เดือน ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2549 ถึงกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2550 โดยระยะแรกเก็บข้อมูลตั้งแต่ภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะโลกตะลึง” ได้มีการโฆษณาประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่างๆ จนถึงปลายเดือนตุลาคม พุทธศักราช 2549 หลังการเปลี่ยนแปลงแก้ไขเป็นภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะริเทิร์นส” ซึ่งผู้วิจัยได้เข้าไปเก็บข้อมูลบางส่วนหน้าโรงภาพยนตร์เมเจอร์รัชโยธิน กรุงเทพฯ พร้อมกับเข้าชมภาพยนตร์เรื่องดังกล่าวในโรงภาพยนตร์ ระยะที่สองคือ การซื้อดีวีดี เรื่อง “หมากเตะริเทิร์นส” ที่วางจำหน่ายเมื่อวันที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2550 เพื่อใช้ในการวิเคราะห์ด้วยบทและการประกอบการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างในงานวิจัยฉบับนี้

2) ช่วงที่สอง เป็นการลงสนามเพื่อสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างคนไทยและคนลาวจำนวนทั้งสิ้น 89 คน ในช่วงเดือนสิงหาคม-กันยายน พ.ศ. 2550 โดยแบ่งกลุ่มตัวอย่างเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มตัวอย่างคนไทยจำนวน 35 คน และกลุ่มตัวอย่างคนลาว 54 คน เพื่อดูปฏิบัติการตีความของผู้รับสารต่อรหัสความหมาย “ความเป็นลาว” จากภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะโลกตะลึง” ว่ากลุ่มตัวอย่างคนไทยและคนลาว ยอมรับ ตอรอง และต่อต้านความหมาย “ความเป็นลาว” ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นจากภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะโลกตะลึง” เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างคนไทยในเขตจังหวัดกรุงเทพมหานคร อุตรธานี เชียงราย และคนไทยที่อยู่ในหลวงพระบาง ส่วนกลุ่มตัวอย่างคนลาวได้เดินทางไปสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างที่ประเทศลาวเป็นเวลา 9 วัน ในนครหลวงเวียงจันทน์ เวียงเวียง หลวงพระบาง ปากแบง และห้วยทราย รวมทั้งได้สัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างคนลาวที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ อีกส่วนหนึ่งด้วย

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1) ในกรณีโลกทางวิชาการถือเป็นการขยายแนวคิดด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ จากขอบเขตนิยามเรื่องชาติและชาตินิยมที่อยู่ในกรอบแนวคิดเรื่องรัฐชาติออกไปให้กว้างขวางมากขึ้น กล่าวคือ ในยุคสมัยใหม่ (Modernism) การศึกษาเรื่องชาติมุ่งเน้นแนวคิดเรื่องรัฐชาติที่มีความเป็นเอกภาพของคนในรัฐที่มีดินแดน เชื้อชาติ และประวัติศาสตร์ร่วมกันตั้งแต่อดีต แต่ยุคหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) องค์กรความรู้เรื่องชาติและชาตินิยมได้แสดงให้เห็นว่า ชาติและชาตินิยมเป็นสิ่งประกอบสร้างทางสังคม (social constructionism) อัตลักษณ์ของชาติถูกสร้างขึ้น โดยสังคม ไม่ใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และการกำหนด “ความเป็นชาติ” นั้นเกี่ยวข้องกับการต่อสู้ทางความหมายซึ่งทวีความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ ในยุคโลกาภิวัตน์ เพราะโลกการสื่อสารไร้พรมแดน

ได้เปิดทางให้อำนาจจากแหล่งต่างๆไหลเชื่อมต่อไปยังที่ต่างๆได้อย่างสะดวกรวดเร็ว อัตลักษณ์ของชาติใดชาติหนึ่งจึงไม่ได้ถูกกำหนดขึ้นจากเจ้าของประเทศหรือคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในสังคมเท่านั้น แต่กลับเป็นพลังอำนาจจากทั่วทุกสารทิศทั้งจากภายในและภายนอกประเทศเข้ามาปะทะประสานและขับเคลื่อนนิยามความเป็นชาติให้แกกัน จนทำให้การบ่งบอกความเป็นชาติไม่สามารถกำหนดนิยามได้อย่างชัดเจนอีกต่อไป แต่ขึ้นกับว่านิยามนั้นมาจากมุมมองของใครเป็นผู้กำหนด ซึ่งคนแต่ละกลุ่มก็มองแตกต่างกันไป

2) ในกรณีโลกความเป็นจริง งานวิจัยชิ้นนี้มีจุดมุ่งประสงค์ต่อการเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันระหว่างประเทศไทยกับประเทศลาว ทั้งในระดับภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน เพราะที่ผ่านมามี “ชาตินิยมแบบทางการ” และ “ชาตินิยมไม่เป็นทางการ” ของไทย มักสร้างอัตลักษณ์ให้ไทยอยู่เหนือกว่าประเทศลาวอยู่เสมอ จนทำให้ลาวรู้สึกไม่พอใจและไม่ไว้วางใจอันเป็นอุปสรรคต่อการเป็นพันธมิตรที่เข้มแข็ง แต่สำหรับการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะช่วยให้คนไทย “รู้เขารู้เรา” และมีความละเอียดอ่อนมากขึ้นในการสร้างอัตลักษณ์ความเป็นลาวผ่านสื่อต่างๆมากขึ้น